54006

T.C.

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

II.ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN ARNAVUTLUK SİYASETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali Sacit TÜRKER

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hüdai ŞENTÜRK

Enstitü Anabilim Dalı :İSLÂM TARİHİ ve SANATLARI

T. 54006

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Bu tez 08 / 08 1996 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

Y.Doç.Dr. Hüdai ŞENTÜRK	Doç.Dr. Ali YILMAZ	Y.Doç.Dr. Recep YAŞA
Jüri Başkanı	Jüri Üyesi	Jüri Üyesi

İÇİNDEKİLER..... i
ÖNSÖZ..... ii
KISALTMALAR LİSTESİ..... iii
ÖZET..... iv
SUMMARY..... v

GİRİŞ..... 1
1.BUGÜNKÜ ARNAVUTLUK VE 1875 YILINA KADAR
ARNAVUTLUK'UN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ..... 1
1.1.Bugünkü Arnavutluk..... 1
1.2.Arnavutluk'un Osmanlılar Tarafından
Fethedilmesi ve İslâmlaşması..... 3
2.II.ABDÜLHAMİD DÖNEMI OSMANLI DEVLETİ'NİN
ARNAVUTLUK SİYÂSETİ..... 9
2.1.Arnavutların Yönetimde ve Saraydaki Mevkileri..... 9
2.2.Arnavutluk'ta İdârî Dağılım ve Nüfus.....
2.3.Ayastefanos Ve Berlin Andlaşmaları Esnasında Oluşan
"Prizren Arnavut Birliği"..... 12
2.4.Arnavutça Eğitim ve Basın..... 18
2.5. Avrupa Devletlerinin Arnavutluk Üzerindeki Plânları Karşısında
II. Abdülhamid'in Siyâseti..... 23
2.6. II. Meşrutiyet'in İlânı Öncesinde Balkanlar..... 35
3. II.ABDÜLHAMİD SONRASI ARNAVUTLUK..... 43
3.1. İttihad ve Terakkî İktidârı'nın Arnavutluk Politikası..... 43
3.2. Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden Ayrılması
Ve Özerkliğini İ'lân Etmesi..... 51
SONUÇ..... 56
KAYNAKLAR..... 57
EKLER..... 62
ÖZGEÇMİŞ..... 69

ÖNSÖZ

Ülkemizde Balkanlar üzerinde yapılan ciddi ve kapsamlı çalışmalar henüz yeterli bir düzeye ulaşamamıştır.Özellikle konumuzu teşkil eden ve yakın tarih olarak kabul edebileceğimiz II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) Osmanlı Rumelisi hakkında bir takım hatırât ve seyehatnâmeler dışında Türkçe eserler oldukça azdır. Buna karşılık Avrupa'da Balkanlar ve Abdülhamid ile ilgili yapılan çalışmalar, kurulan enstitü ve birimlerin çokluğu, bizde de bu tür çalışma ve müesseselerin vakit kaybetmeksizin hayata geçirilmesini gerekli hale getirmektedir. Bu nedenle günümüzde ve gelecekte de etnik, kültürel ve dînî bağlarla sıcak ilişkilerde bulunacağımız bölgede yer alan *Arnavutluk* ile ilgili çalışma yapmayı faydalı gördük.

Giriş bölümünde genel hatlarıyla tanıttığımız Arnavutluk'ta Osmanlı hakimiyetinin ve İslâm'ın nasıl yerleştiği konusunda büyük ölçüde Prof Dr. *Halil İnalcık'ın* titiz ve doyurucu çalışmaları bize yol gösterdi. Konumuzun esasını teşkîl eden *I.Bölüm* için, daha çok *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde bulunan vesîkalardan yararlanarak nitelikli bir ürünün ortaya çıkmasına gayret gösterdik.

Üzerinde çalıştığımız devrin tarih araştırması yönüyle uzun sayılabilecek bir zaman dilimini içermesi, ayrıca bölgenin Osmanlı tarihinde sancılı, değişken ve karmaşık olayların meydana geldiği bir döneme rastgelmesi yanında, tüm Osmanlı Arşiv belgelerinin, yabancı Arşiv döküman ve kaynaklarının taranamaması gibi olumsuzluklar, özlenilen ve ihtiyaç duyulan bir çalışmanın ortaya çıkmasını engellemiştir.

Bilgi, tecrübe ve geniş kütüphanesinden istifade ettiğim tez danışmanı Hocam, Y. Doç. Dr. M. Hüdai Şentürk 'e ve belgeleri incelemeye hazırlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi elemanlarına teşekkürlerimi sunmayı bir görev bilmekteyim.

Ali Sacit Türker

Sakarya, 1996

KISALTMALAR LİSTESİ

B.	:Receb
Bk.	:Bakınız
BOA.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cemâziye'l-âhır
Ca.	:Cemâziye'l-evvel
çev.	:Çeviren
DİA.	:Türkiye Diyânet Vakfi İslâm Ansiklopedisi
fs.	:Fasikül
Haz..	:Hazırlayan
İA.	:İslâm Ansiklopedisi
İAD.	:İslâm Araştırmaları Dergisi
İFM.	:İktisat Fakültesi Mecmuası
L.	:Şevvâl
M.	:Muharrem
N.	:Ramazan
nr.	:Numara
R.	:Rebî'u'l-âhır
Ra.	:Rebî'u'l-evvel
s.	:Sayfa
S.	:Safer
SBOD.	:Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi
Ş.	:Şa'ban
TA.	:Türk Ansiklopedisi
ts.	:Tarihsiz
vd.	:Ve diğeri
Za.	:Zi'l-ka'de
Z.	:Zi'l-hicce

ÖZET

Yapılan çalışma, Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid döneminde yürütülen Balkan siyâseti çerçevesinde Arnavutluk'ta uygulanan devlet politikasını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Üzerinde çalışılan dönemde bölge üzerinde meydana gelen olay ve gelişmelerin daha çok siyâsî boyutu üzerinde durulmuş, Arnavutların İslâmlaşma süreci, kimlik ve kültürel tarihlerinin arkaplânı da genel hatlarıyla işlenmiştir.

Konu ile ilgili hatırât, biyografi ve diğer eserler arşiv belgeleri ile birlikte incelenmiş; dolayısıyla ilk elden bilgilere ulaşmağa çalışılarak elde edilen sonuçlar uygun başlıklar altında araştırıcıların istifadesine sunulmuştur. Tez çalışmasında özetle:

II.Abdülhamid'in Arnavutlara karşı özel bir siyâset uyguladığını, bazı imtiyaz ve politikalarla Arnavutluk'u Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin sağlam bir üssü durumuna getirdiğini ve kendisinden sonra Arnavutluk üzerinde uygulanan olumsuz politikaların Padişâh'ın siyâsetinin haklılığını ortaya koyduğunu, söyleyebiliriz.

SUMMARY

This study put into application of policy of Ottoman Empire in Albania during Abdulhamid II.

In introduction chapter is given some knowledge about history of Albania before Abdulhamid II.roughly. In addition in this chapter is contacted to İslamisation of Albania.

In this research were said those Abdulhamid II. gained hostality and sincerity of Albanians because of friendly behaviour and relationship with them, so he continued to be more powered special status of Albanians in Balkan Peninsula which was given already by the before Ottoman Sultans and in conclusion, the Caliph situated this region such as a strong castle of Ottoman State in the Rumeli.

GİRİŞ:

1. BUGÜNKÜ ARNAVUTLUK VE 1875 YILINA KADAR ARNAVUTLUK'UN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1 .Bugünkü Arnavutluk

Adriyatik ile Akdeniz kıyısında Yunanistan'la Yugoslavya arasında uzanan dikdörtgen biçimindeki Arnavutluk'un üçte biri denizle ve üçte ikisi de kara sınırı ile çevrilmiştir. (Alpan, 1975a:118)

1991 yılında 3.303.000 civarında olduğu tahmin edilen Arnavutluk nüfusunun (Büyük Larousse, II 826; Groller Encyclopedia, II:167) iki milyon kadarı müslüman olup (el-Fârûkî, 1991:293) 1980 istatistiklerine göre nüfusun %93.1'ini Arnavut, %2.5'ini Çingene, %2.4'ünü Yunan, %2'sini de diğer unsurlar oluşturmaktadır. (DİA, III:383)

Arnavutların pek çoğu kendi ülkelerinin dışında yaşamaktadırlar. Büyük bir kısmı (1.5 milyondan fazla) Yugoslavya'da, özellikle Kosova Özerk Bölgesi'nde bulunmaktadırlar. (Popoviç, 1995:50) Bu nedenle Arnavutların yaşadıkları toprakların sınırlarını kesin olarak çizmek zor gözükmektedir.(TA, III:369)

Balkan ülkelerinin en küçüğü olan Arnavutluk yüzey şekilleri çeşitli olan bir ülkedir. Kuzeybatı-Güneydoğu istikametinde uzanan dağlar ülkenin büyük bir kesimini kaplar. Kıyı ovaları dışında pek az toprakta ziraat yapılabilmektedir. İklim kıyı kesimlerde ılık, içerdeki dağlık kesimlerde ise sert ve soğuktur. Önemli ırmaklar Drin (Drina), Mat, Erzen, İşkumbi (Shkumbi), Semen ve Viyosa'dır (Vjosa). Önemli gölleri İşkodra, Ohri (Ohrid), ve Perşembe'dir (Prespa). Başlıca şehirleri başkent Tiran (Tiranë), Draç (Dürrës), İşkodra (Skhodër), Görüce (Korçë), Avlonya (Vlona), Ergiri (Gjinokastrë), Elbasan ve Berat'dır. (İA, I:573; TA, III:373)

İstanbul şivesinde *Arnebûd* ve *Arnavut* şeklinde telâffuz edilen kelime, Yunanca'da *Arvanid* şeklinde okunmuştur. Aslı Arnavutça *Arban*'dan *(Çiftçi)* gelmektedir. (Sâmî,

I:143) Arnavutlar kendilerine genel ifade ile Şkiptar (Kartal-oğlu) adını verirler. (Alpan, 1975a:21)

Arnavutların kökeni konusunda farklı fikirler ileri sürülmüşse de Avrupa'nın en eski milletlerinden olan *Illyrler*'den geldikleri görüşü genel kabul görmektedir. (Marmullaku, 1975:5; Sâmî, I:145)

Arnavutluk toprakları Osmanlıların eline geçene kadar tek bir idare ve tek bir ad altında yönetilmemiş, çeşitli kabile ve ailelerin nüfûz sahaları ile değişik bölgelere ayrılmıştır. İşkumbi nehrinin kuzeyinde bulunan topraklara *Kigalık*, güneyindekilere de *Toskalık* adı verilmekteydi (Sâmî, I:152). Kigalık ayrıca iki kısma ayrılmakta, dağlarda ve yüksek yaylalarda yaşayanları *Malisör* diye adlandırılmaktaydı (Gâlib, ts:17). Arnavutluk, merkezleri İşkodra ve Yanya olan iki büyük idareye ayrılmıştı. Kigalık bölgesinin paşa ve beyleri İşkodra vâlisiyle, Toskalık'ın paşa ve beyleri ise Yanya vâlisiyle ittifak halindeydiler. (Vasa Efendi, 1297:108)

Arnavut toplumunun temeli ailedir. Aile babaerkil bir yapıya sahiptir. Eski zamanlarda Arnavutlukta kabile, aile başkanlarından kurulan meclis tarafinadan yönetilirdi. (TA, III:369) XII. yüzyıla doğru Dukagin ailesinden biri tarafından kaleme alınan *Dukagin Kanûnu (Kânûn-i Lek Dukagjinit)* kabilelerin geleneklerine dayanan ve çeşitli müeyyideleri olan bir kanûndu. Temelde aile, kabile ve kan gütmeğe dayanmaktaydı. (Gâlib, ts:27; İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi,1310:71)

Aslen Arnavut kökenli olan dilbilimci ve edebiyatçı Şemseddin Sâmî Frâşerî (1850-1904), kendi milleti hakkında etraflı bilgi verdikten sonra şu notu ilâve eder: "Arnavutlar ecdâdlarının ahlâk ve âdâtını ve bir de nâmûs ve haysiyyetlerini muhafazada ve *Besa* ta'bîr ettikleri ahde vefâ husûsunda pek metîndirler." (Sâmî, I:147)

1.2. Arnavutluk'un Osmanlılar Tarafından Fethedilmesi ve İslâmlaşması

Arnavutların menşei ve kadîm tarihleri hakkındaki bilgiler sınırlı ve tartışmalıdır. Tarihin kaydettiği ilk bilgilere göre Arnavutluk, İskender İmparatorluğu'na dahil olmuş, sonra Makedonya ve Epir Krallığı'nın hisssesine düşen bu bölge peşisıra Romalıların istilâsına uğramış ve imparatorluğun M.S.395 yılında ikiye ayrıldığı tarihte Balkan Yarımadası denilen topraklar Doğu Roma İmparatorluğu'na (Bizans'a) bağlanmıştır.

Doğu Roma'nın zayıflamasıyla birlikte Balkan Yarımadasının doğusu İslav istilâsına maruz kaldı (640). Islavlar Yugoslavya'nın kuzeyi ve Bosa-Hersek, Dalmaçya, Karadağ, Sırbistan, Makedonya'nın bir kısmı ile Arnavutluk'un kuzeyine yarleştiler. Sava ırmağı boyunca Adriyatik'e kadar uzanan bölgede yerleşmiş olan halk, (Bugünkü Hırvatlar, Islovaklar, Bosnalılar ve Dalmaçyalıların ataları). batıdan gelen misyonerlerin te'siriyle Katolik Mezhebini ve Lâtin kültürünü benimsediler Morava ırmağı boyunca Makedonya'ya kadar uzanan topraklarda yarleşen Sırplar ise IX. asırda Bizanslıların te'siriyle Ortodoks Mezhebi ve Bizans kültürünü kabul ettiler (Pars, 1941:4-6).

VII. Asırda Sırplar Arnavutluk'un kuzeyini ele geçirerek 1360 tarihine kadar Sırp İmparatorluğu'nun güney vilâyeti şeklinde yönettiler. IX. asrın ikinci yarısında orta ve güney Arnavutluk, Bulgarların eline geçti. Bizans'ın Batı Rumeli'yi istilâsından sonra (1018-1019), *Epir ve İlirya* isimleriyle anılan bölge, *Albania* olarak anılmaya başlanmış ve Bizans idâresinin bu ülkedeki merkez şehrine *Albanon* denilmiştir (İA, I:583).

İstanbul'da Lâtin İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra, Bizans İmparatoru soyuna mensub olan Theodoros Anglos, Epiros Despotluğu'nu kurmuş; Arnavutların yaşadıkları *Arda (Narda) ve İoannina (Yanya)* şehirlerini de kendi topraklarına katmıştı. Bu sıralarda Venedik Cumhuriyeti Draç ve Korfu'yu işgal etmişti. Bundan sonra Arnavutların bir kısmı Ortodoksluktan Katolikliğe geçmişlerdir (TA,III:376).

Osmanlıların Avrupa'ya geçmesinden on sekiz yıl kadar önce (1336) Aydın-oğlu Umur Bey'in 2000 askeri, Bizans'ta başlayan iç savaşlar sırasında Arnavutluktaki Dağlıların

isyan etmesi ve pek çok yeri yağmalaması üzerine, önceden yapılan andlaşma gereğince Andronikos III.'ün yardımına gitmişlerdir. Türklerle Arnavutların ilk teması böylece başlamış oluyordu (İA, 1:583; DİA, III:384).

1340'ta Sırp Çarı Stefan Duşan, Arnavutluk'u ele geçirip Karadağ (Zeta) iline bağladı. Duşan'ın ölümünden sonra İslav, Arnavut ve Bizans asıllı mahallî feodal beyler ülkenin her tarafına dağılmışlar; Draç şehrinin Arnavut vâlisinin oğlu Carlo Topia'nın başını çektiği ayaklanmadan başka, ülkenin kuzeyinde Arnavut Prensi Balşa, Başkenti İşkodra olan bir prenslik kurmuş; diğer taraftan Dukagin ailesi Drin nehrinin doğusunda ayrı bir prenslik oluşturmuştur (TA, III:376) .Arnavutluk'taki yerli beyler, bulundukları toprakları müstakil olarak idare ederken sahip oldukları bölgeleri genişletmek arzusu ile diğer beylerle mücâdeleden de geri durmamışlardır (Pars,1941:7).

1387'de Topialar tarafından Balşalara karşı çağrılan bir Türk ordusu, Hayreddin Paşa'nın idâresinde Prens Balşa II. kuvvetlerini Viyosa ırmağı üzerinde mağlup etti. Arnavut beyleri bundan böyle Osmanlı Padişahına bağlılığı benimseyerek vergi vermeği, asker göndermeği ve çocuklarını rehine olarak padişahın yanına teslim etmeği kabul ettiler (İA, I:583; TA, III:377).

Fetret devrinde Arnavutluk üzerine büyük çaplı seferler yapılamamıştır.XV.yüzyıl, Osmanlılarla Arnavut beyleri arasında çetin bir mücâdele ile geçmiş; Güney Arnavutluk'ta Arianites ve Topia aileleri ile Kuzey Arnavutluk'ta Kastriota ailesi bu çarpışmalarda başı çekmişlerdir (İA; I:584; TA, III:377).

Bu hareketlerin en önemlisi ve Arnavutluk tarihinde çokça ve övgüyle söz edileni ise Georges Castriota, nın *(1403-1468)* uzun yıllar devam eden isyanıdır. Castriota, Arnavutluk'un önemli ailelerinden Kastriotalar'dan gelmektedir. Rehine olarak gönderildiği Osmanlı sarayında müslümanlığı kabul edince kendisine İskender adı verilmiştir (İA; 5/2:1079; Neşrî, 1984:103). Babası İvan'ın (Yuvan) ölümünden sonra II. Murad Kastriotalar'ın idaresi altındaki prensliği İskender Bey'e vermek istemiş, İskender Bey ise *Kruya (Akçahisar)* kalesini ele geçirip isyan etmiş, 1443'te tekrar Hıristiyan

olmuş ve Arnavut prenslerinin başına geçmiştir (Tursun Bey, ts:153; İA, 5/2:1080; TA, III:377).

Osmanlıların ilerlemesinden endişe duyan İtalya ve Macaristan, İskender Bey'e yardımda bulunurken, Papa da madî ve manevî yönden destek vermekteydi (Tansel, 1971:134; İnalcık,1953a:169). II. Murat ve Fatih Sultan Mehmed büyük ordular'ın başında İskender Bey'e karşı savaşmışlarsa da onu kesin olarak yenmeğe muvaffak olamamışlardı. İskender Bey'in 1468'de ölümünden sonra Arnavutluk fethi tamamlanmış, İşkodra kalesi alındıktan sonra Venediklilerin elindeki Draç, Ülgün ve Bar şehirleri de birer birer Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Bk: Oruç Beğ Tarihi, haz. Atsız, ts:121; Solakzâde Tarihi, haz. Vahid Çabuk, I,1989:315, 349-353; Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, II, 1983:508-515). Fatih'in Arnavutluk fethi üzerinde ısrarla durması, bölgenin İtalya fethi için ne denli stratejik öneme sahip olduğunun Sultan tarafından çok iyi kavrandığını göstermektedir (Mufassal Osmanlı Tarihi, I,1957:493)

XV. asırda Arnavutluk'ta meydana gelen isyanlar bütün Arnavutluk topraklarına teşmîl edilemez. Bunlar esas itibariyle kurulan merkeziyetçi devletle eski feodal sistem arasındaki mücadeleden ibarettir (İnalcık, 1953a:163-168). Bu isyanların daha sonra da devam ettiği görülmüştür. 1779'da Kuzey Arnavutluk'ta Buşâtî ailesinden Mehmed Paşa-oğlu Kara Mahmud Paşa ve Mustafa Buşâtî Paşa isyana kalkışmış; güneyde Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa Yunanlıları da isyana teşvikle Osmanlı Devleti'ni uzun müddet uğraştırmıştır (Yorga, V 1948: 68-69; Omay,1945:46)

Arnavutluk'ta Osmanlı fütûhâtının seyrini genel hatlarıyla izledikten sonra Arnavutların islâmlaşma sürecinde önemli rol oynayan etkenler üzerinde de bir miktar durmak gerekir.

Arnavutlar yerleştikleri yerlere göre Islavlar, Grekler ve Romalılar tarafından şiddetli sayılabilecek asimilasyona tabî tutulmuşlardır. Özellikle kilise (Rum Ortodoks, Sırp Ortodoks ve Katolik Kiliseleri) bu hususta aktif rol üstlenmiştir. 1416 senesinden kalma

bir *İşkodra Kadastro Defteri*'nde bölgedeki köylerin Ortodoks papazlarla dolu olduğu, ve ortalama her eve bir papaz düştüğü görülmektedir (Kaleşhi,1981:179).

Osmanlıların Rumeli'ye geçişleri ile birlikte Balkanlarda tedrîcî bir şekilde İslâm dini ve medeniyeti hâkim olmağa başlamıştır. Gerçekte İslâmın Güneydoğu Avrupa'ya uzanmasını daha önceki tarihlere taşımak gerekir. Anadolu'nun İslâmlaşmasında görüldüğü üzere bu toprakalara da evvela Horasan-erenleri, Alp-erenler, Gâziyân-i Rûm, Ahiyân-i Rûm gibi dervişler gelerek inanç ve kültür tohumlarını serpmişler (Köprülü,1959a:83-102); buralara göç etmiş Anadolu halkının iskânında öncülük edererek tekke ve zâviye inşasıyla, gelen insanları karşılayıp barındırmışlardır (Barkan,1955a:230; Barkan,1944b:352-354). Rumeli'nin islâmlaşmasında adı çokça zikredilen Sarı Saltuk'un bazı Türk aşiretleriyle birlikte 662 (1263) yılında Avrupa'ya geçtiği bilinmektedir (Okiç, 1992:91-93; Köprülü, 1984b54-55).

Arşivlerimizde bulunan en eski timar kayıt defterlerinin Arnavutluk'a ait olması, Osmanlı hâkimiyetinin bu bölgede bir çınar gibi asırlarca kök salıp geliştiği hususundaki görüşleri teyid etmektedir (İnalcık, 1987b:11). Çünkü Osmanlılar için bir yerin hakîkî olarak fethedilmesi, nüfûs ve gelirinin hesap edilerek timar rejiminin orada yerleşmesi ile mümkündü (İnalcık,1953a:155). Yine bu defterler incelendiğinde Osmanlı fethinin sistemetik bir şekilde ve belirli aşamalardan geçerek gerçekleştiği görülmektedir. Öncelikle alışma zamanı içerisinde bir harâc-güzarlık devresi, sonra sulhcu vasıtalarla yerli hanedânın bertaraf edilmesi ve ardından eski devlete ait unsurların bir kısmının muhafazasıyla birlikte yapılan tahrîr neticesinde Osmanlı nizâmına adapte ediliyordu. Yerli askerî sınıf, imtiyaz ve feodal hakları kaldırılmakla beraber Osmanlı askerî sınıfına dahil ediliyorlardı (İnalcık, 1954c:181; Şentürk, 1992:6-39). Diğer taraftan Balkan aristokrasisinin islâmlaşmasında timar sisteminin yanında *devşirme* usûlü' nün de önemi büyüktür (Ercan,1986:679-722). Bu sistemin içinde esaret, rehn ve intisâb metodları da düşünülmelidir. Rumeli'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Arnavutluk'ta da bazı kale veya derbendlerde mu'âf ve müsellem ahâlî aslen ra'iyyet olarak görünseler de geçit ve

kaleleri bekleyen askerlerden sayılmaktaydılar (Orhonlu, 1967:130-137; İnalcık, 1954c:163).

Osmanlı devlet yönetiminde sadrıazâmlık gibi mevkilere kadar yükselmiş bulunan müslüman Arnavutların aynı zamanda Arnavut iskân sahalarının genişlemesine, şehirlerdeki nüfusun Arnavutlar lehine arttırılmasına destek verdikleri de unutulmamalıdır (Kaleşhi, 1981:189). Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra *Bektâşî Tarîkatı* Arnavutluk'ta kendine sığınak bulmuş ve bu bölgelerde yayılarak uzun yıllar mevcudiyyetini korumuştur (Barthold, 1984:209-244; İA, I:576; TA, III: 370).

2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN ARNAVUTLUK SİYÂSETİ

2.1. Arnavutların Yönetimde ve Saraydaki Mevkileri

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girdiği XVII. asrın sonlarıyla birlikte Avrupa'da ağırlık merkezini Arnavutluk toprakları teşkîl etmekteydi (Basrî, 1329: 13). Aynı zamanda bu bölge, devletin Rumeli'deki ileri karakolu olma durumunu da korumuştur (Vasa Efendi, 1297:112).

Osmanlı saltanatının dahilî ve harîcî siyâsetini idâreye me'mûr olan vezîr-i azâmların bir çoğu ve en değerlileri Arnavutluk'tan yetişmişti (Aydemir, I, 1983:362). IV. Mehmed devrindeki buhranda Köprülü Mehmed Paşa, devlete yeni bir can getirmişti. Görüceli Koçi Mustafa Bey, IV. Murad'a sunduğu bir risâleile devlette görülen aksaklıkları hatırlatıyordu (Bk: Danışman, Koçi Bey Risâlesi, 1985:24-25). Malî düzenlemeleriyle dikkat çeken Tarhuncu Ahmed Paşa da bir Arnavut idi (Aynî, 1943:260).

Arnavutların cesaret ve bağlılıklarını takdîr eden II. Abdülhamid kendilerine özel ilgi göstermiş; sarayın korumasını çoğunluğunu Arnavut gençlerin oluşturduğu *Tüfekçiler* teşkilâtına teslîm etmiş (Pakalın, III, 1983:535); ma'iyyet alayında görevlendirmiş ve *Arnavutluk Dâiresi* adıyla bir oda teşkîl ederek başına Derviş Paşa'yı tâyin etmiştir (Tahsin Paşa, 1990:26). Aynı dönemde Arnavut asıllı Avlonyalı Ferîd Paşa'ya Sadrıazâmlık veren II. Abdülhamid, Arnavutlar tarafından âlîm, zâhîd ve mukaddes bir padişah olarak vasıflandırılmıştır (Driault, 1328:364).

II.Abdülhamid döneminde Başkâtiblik yapan Tahsin Paşa, hatıratında şunları kaydetmektedir: "Yıldız sarayının daha doğrusu Şahs-ı Humâyûn'un muhafazası Arnavut, Arab, Türk, Boşnak milletlerinden müntehab taburlara ve tüfekçilere mevdû' idi... Bu teşkilât içinde gerek adet ve gerek nüfûz ve kudret itibariyle Arnavutlar birinci saffi işgâl ederlerdi. Abdülhamid'in Arnavutlara oldukça i'timâdı ve bunların şeca'at ve sadakatleri

hakkında kuvvvetli bir kanaati vardı. Sultan Hamîd'in Arnavutlara karşı bu i'timâdı onun için bir siyâsetin temelini teşkîl ediyordu. Rûmeli'de Arnavutlar Abdülhamid siyâsetinin bir istihkâmı gibi telakki olunurdu... Arnavutlar gerek II. firka teşkilâtında ve gerek Tüfekçiler kadrosunda her türlü in'am ve iltifâta mazhar idiler... Bunların âmiri Tüfekçibaşı Tâhir Paşa idi... Bunlar sarayın kapısından başlayarak tâ Sultan Hamîd'in yatak odasının kapısı önüne kadar her noktada muhafaza vazifesiyle mükellef idiler " (Tahsin Paşa, 1990:30-31,133-134).

Arnavutların sadâkatlerine güvenen padişah onların *Besa* sûretiyle, verdikleri söze hıyânet etmediklerini bildiği için muhafiz alayını kendilerinden oluşturmuş ve Arnavutça konuşmasını öğrenerek onlarla Besa yapmıştır (Âtıf Hüseyin, ts:17).

2.2. Arnavutluk'ta İdârî Dağılım ve Nüfus

Arnavutluk topraklarında farklı idârî bölünme ve yönetim biçimlerinin uzun yıllar devam ettiğini görmekteyiz. H. 835 (M. 1431-1432) tarihli *Arnavid-ili Defteri*'ne göre bu tarîhe doğru Evrenus (Evrenos) oğlu Ali Bey idâresinde merkezi Ergirikasri (Argyrokastro, Ginokastré) olmak üzere bir Arnavud-ili sancağı mevcuttu. H.912 (M. 1506-1507) tarihli *Avlonya Sancağı Defteri*'nden anlaşıldığına göre, bu târîhte Arnavutluk'un idârî teşkilâtı yeniden tanzim edilmiş ve Avlonya merkez olarak Belgrad, İşkorapar, Kanina, Ergirikasrı, Delvina, Tepedelen ve Premedi'yi içine alan bir Avlonya sancağı meydana getirilmiştir (İnalcık, 1954c:158,162).

Osmanlı idâresi kurulduktan sonra burasının bir kısmı Rûmeli beylerbeyisine, bir kısmı da Kaptanpaşa'ya bağlı olmak üzre sekiz sancağa ayrılmıştı. XVII. yüzyıla ait kaynaklarda, bu sancaklara Dukagin, Delvine, Üsküb, Akçahisar, Priştine, ve Vulçitrin adında beş sancak daha katıldığı kaydedilmektedir. İşkodra ve Yanya, Mahmud Paşa ve Ali Paşa zamanlarında vilâyet haline getirilmiş (TA, III:377); 1226 (1849-1850) tarihli *Devlet-i Osmaniyye Salnâmesi*'ne göre Arnavutluk, İskenderiye, Ohri, Yanya, Berat ve Ergiri

sancakları arasında taksîme uğramıştır. *Vilâyet Usûlü* 'nün teşkîliyle (12 Ca.1281/13 Ekim 1864) tarihinden sonra bu eyâletlerin yerini Yanya ve İşkodra vilâyetleri almıştır (İnalcık, 1987b:11).

II. Abdülmid döneminin başlarında Osmanlı Devleti bünyesinde üç çeşit idâre bölgesi mevcuttu: Merkeze bağlı vilâyetler, merkeze bağlı müstakil sancaklar ve imtiyazlı eyâletler. Dahiliye Nezareti'ne bağlanmış olan merkez vilâyetlerinin idaresi vâlilere, sancakların idâresi mutasarrıflara, kazaların idâresi kaymakamlara ve nahiyelerin idâresi de müdürlere verilmişti (Karal, VIII:309).

1809'da Arnavutluk'un dört vilâyete ayrıldığını görmekteyiz:
A) Yanya Vilâyeti (Yanya, Ergiri, Berat, Leskovik, Preveze sancakları)
B) Manastır Vilâyeti (Manastır, Görüce, Debre, Prizren sancakları)
C) Kosova Vilâyeti (Priştine, Yenipazar, Üsküb, İpek sancakları)
D) İşkodra Vilâyeti (İşkodra ve Draç sancakları)
Ayrıca sancak ve kazalardan başka çok sayıda nahiye de teşkîl edilmişti (Sâmî, I, 1306:152).

Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesiyle birlikte getirilen yeni sistem, Arnavut topraklarında yaşayan nüfusun miktarını yaklaşık olarak öğrenmemize imkân vemektedir (Bk: Barkan,1941b). Ergirikasrı ve havalisinde timar sistemi, Çelebi Mehmed devrinde tatbike konulmuş; Arnavutluk'un güney kısmında ise daha evvel Yıldırım Bâyezid döneminde timar sistemi yerleşerek tahrîr yapılmıştır (İnalcık, 1953a:155-156).

Modern anlamda bir nüfus sayımının çok sonraki dönemlerde bile çeşitli sebeplerle yapılamadığı Arnavutluk'ta, II. Abdülhamid devrinde vilâyetlerin nüfus sayısında kaynaklar arasında az-çok farklılıklar görülmektedir. Şemseddin Sâmî'ye göre genel nüfusu, 2.500.000 civarında olup, bunların 2 milyon kadarı Arnavut, geri kalanı Ulah, Bulgar, Rûm ve Çingenelerden oluşmakta idi (Sâmî,I,1306:153). Vasa Paşa'ya göre ise

Arnavutluk'un nüfusu 2 milyon kadar olup, dörtte biri Hıristiyandır (Vasa Efendi, 1297:95).

1310 (1892) senesi *İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi*'nde İşkodra'da henüz nüfus sayımı yapılamadığından genel nüfusun yaklaşık olarak 40.000 olduğu, bunun da üçte birini müslümanların teşkîl ettiği kaydedilmektedir. 1905'te Selânik Vilâyeti'nde 1.134.000, Manastır'da 848.000 ve Kosova Vilâyeti'nde 1.038.000 kişinin yaşadığını görüyoruz (Devlet-i Osmaniye'nin Ahvâl-i Coğrafiye ve İstatikiyyesi, 1323:412). 1327 (1908) Mebûsân Meclisi Azâsı seçimi için yapılan ve erkekleri içine alan nüfus sayım rakamları da şöyledir: İpek Sancağı: 64.618, Prizren Sancağı: 133.342, Priştine Sancağı: 175.179, Manastır Sancağı: 183.457, Görüce Sancağı: 36.298, Selânik Sancağı: 288.203 (BOA, Rumeli Müf. Evrâkı, 30/2095).

2.3. Ayastefanos Ve Berlin Andlaşmaları Esnasında Oluşan "Prizren Arnavut Birliği"

V. Murad'ın hal'inden sonra II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876 (H.10 Şa'ban 1293)'da Osmanlı sultanlarının 34. olarak tahta çıkmıştı (Danişmend, IV, 1972a:285). Bu sırada Osmanlı Devleti Sırbistan ve Karadağ ile savaş halindeydi (Ahmet Mithat, 1295:44-115). Bir taraftan Rusya Islavcılık (Pan-İslavizm) propagandasıyla Balkan devletlerini kışkırtıyor, diğer taraftan Avusturya da Bosna-Hersek'i hakimiyetine aldıktan sonra Arnavutluk ve Makedonya'ya el uzatarak Selânik'e kadar inmek istiyordu. Ayrıca Almanya Fransa'nın Avusturya ve Rusya ile anlaşarak kendisine karşı bir intikam harbi politikası izlemesi endişesi ile adı geçen devletlerin Balkanlarda meşgul olmaları ve çatışmaların bu bölgede cereyân etmesinden de memnun görünüyordu. İngiltere ise, Balkan olaylarında aktif politika izleyerek Osmanlı Hükûmeti'nden bazı tâvizler koparmak düşüncesindeydi (Karal,VIII:15).

23 Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan *Tersâne Konferansı* öncesinde Kânûn-i Esâsî'nin yürürlüğe girdiği ilân ediliyordu. Konferansa katılan Osmanlı Devleti dışındaki devletler, Sırbistan ve Karadağ'ın topraklarının genişletilmesi, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e

muhtâriyet verilmesini içeren teklifleri bildirince, Bâbıâlî topladığı fevkalâde mecliste, alınan kararları redd ettiğini açıkladı (B.Kuran, 1956a:97).

21 Mart 1877'de *Londra Protokolü*'nün kararlarını da kabul etmeyen Osmanlı Devleti, Rusya ile *93 Harbi (1877-1878)* olarak bilinen savaşa girmiş oluyordu. Savaş, Kafkaslar ve Balkan Yarımadası'nda açılan cephelerde kısa zamanda şiddetli çarpışmalarla (24 Nisan 1877'de) başladı (Yorga, V, 1948:579).

Rusya ile birlikte Sırbistan , Karadağ, Romanya ve Yunanistan'a karşı durmaya çalışan ve yer yer başarılı müdafa yapan Osmanlı ordusu, Rus kuvvetlerinin Edirne'yi geçerek İstanbul yakınlarına kadar ilerlemesi karşısında ateşkes istemek zorunda kaldı ve Rusya'nın istekleri doğrultusunda 3 Mart 1878'de Ayastefanos'ta 29 maddelik andlaşma imzalanmış oldu (B.Kuran, 1956a:108; Meydan Larousse, I:30). Bu andlaşma ile Osmanlı Devleti Balkanlar'da önemli güç ve toprak kaybına uğramaktaydı. Sırbıstan, Romanya ve Karadağ Osmanlı hakimiyetinden tamamen çıkıp müstakil hale geliyor; Bosna-Hersek, Rusya ve Avusturya'nın gözetiminde Osmanlı Devleti'ne bağlı bir muhtâriyet elde ediyor, Bulgaristan'ın sınırları genişletilerek *Büyük Bulgaristan Prensliği* adıyla muhtar hale getiriliyordu. Ayrıca Girit, Teselya ve Arnavutluk'ta yapacağı ıslahat konusunda Osmanlı Devleti Rusya ile istişarede bulunmayı kabul ediyordu (Karal, VIII:68; Türkgeldi, 1957:45; Danişmend, IV, 1972a:311-312).

Rusya'nın Balkanlar'da oluşturduğu yeni durum, ilgili diğer devletleri memnun etmedi. Sırbistan, Romanya ve Yunanistan elde ettiklerini az bulurken, Avusturya kendisinin Adriyatik'e ulaşmasına engel olunduğuna inanmaktaydı. İngiltere ise, Rusya'nın Akdenize dayanarak Hindistan yolu ile Doğu ticaretini engelleyeceği kaygısını taşımaktaydı (Karal, VIII:68-69). Aynı zamanda bu andlaşma Arnavutları tedirgin edecek toprak kayıplarını da içeriyordu. Rusya'nın tahrîklerine rağmen Hıristiyan Arnavutlar, Osmanlı ordusuna karşı silâh çekmediklerinden, bütün Arnavutlardan intikam alınmaktaydı. Vranya, Kurşunlu, Leskovaç Sırbıstan'a; Bar, Ülgün, Podgoristza ve İşboza ise Karadağ'a veriliyordu. Bulgaristan Trakya ve Makedonya'dan başka, Arnavut nüfusun bulunduğu Üsküp, Köprülü ve Manastır'ı alıyordu (İA, I:588).

Arnavutlar kendileri aleyhine gelişen şartlar karşısında tepki ve heyecanlarını göstermek için toplanıp bazı kararlar aldılar. *Prizren İttihâdı* adıyla bir araya gelen Müslüman, Katolik ve Ortodoks Arnavutlar, 10 Haziran 1878'de bir kongre toplayarak adı geçen bölgelerin terk edilmemesi konusunda anlaştılar (Marmullaku, 1975:23-24; Castellan, 1993:375).

II. Abdülhamid'in bu birliğe destek verdiği, Yakova, Prizren ve Debre şehirlerinin kadı, müderris ve müftüleri ile Arnavutluk'taki askerî ümerâya, bu itthada engel olunmaması hususunda tavsiyede bulunduğunu bilmekteyiz (İA, I:588; Yorga, V, 1948:599). Kuzey Arnavutluk ahâlîsi, Osmanlı idâresinin açıktan göz yummasıyla silâhlanma yoluna gitmiş, ayrıca sancaklarda da birer şube açılmasına izin verilmiştir (Engelhardt, 1328:411-412; Andonyan, 1975:183).

4 Mayıs'ta Arnavutlar Debre, 9 Mayıs'ta Podgoritza, Bar, Ülgün vd.; 12 Mayıs'ta Prizren ve 18 Mayıs 1878'de İpek, Yakova ve Gosine'de Ayastefanos Andlaşması hükümlerini protesto ettiler (Rizaj, 1978:25).

Prizren'de hâriciye, dâhiliye ve mâliye şubelerini ihtiva eden bir hükûmet taslağı da kuruldu. Prizren ittihadında ayrıca, dört Arnavut vilâyeti oluşturulması, ileride tek bir vilâyet haline getirilmesi, Arnavutça bilen bir vâli tarafından idâre edilmesi ve okullarda Arnavutça okutulması gibi madder de kabul olundu. Bu yasayı imzalayan 43 kişinin 38'i müslümanlardan oluşmaktaydı (İA,I:588).

1294 (1877) tarihli Kosova Vâlisi'nin aşağıya aldığımız tahrîrâtında, kurulan cemiyetin istek ve gayeleri ile kendisinin bu konudaki görüşleri anlatılmıştır:

"Toskalık Cem'iyyet-i İttihâdiyyesi tarafından vekâlete çend rûz mukaddem Debre'ye gelmiş olan Abdül Bey'le Debre Cem'iyyet-i İttihâdiyyesi miyânında cereyân eden

müzâkerât üzerine verilen karârı hâvî tanzîm ve te'âtî eyledikleri iki kıt'a lâyihaların sûretleri leffen 'arz ve takdîm kılındı."

"Nezd-i âlî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhîlerinde dahi hafî olmadığı vechile bunların esâs-ı ittihâdı Kigalık ve Toskalık ta'bîr olunan Arnavutluk diyârından mürekkeb ve taraf-ı Devlet-i 'Alîyye'den mansûb bir Vâlî idâresinde muhavvel bir dâire-i vilâyet teşkîli ve bu vilâyete münâsib makarr ile me'mûrîn-i mukteziyyenin ve nizâmât-ı dâhiliyyenin te'sîsini kendilerine münhasır bir idâre-i mümtâze istihsâli ve fakat bir hâlde merbûtıyyet ve himâyet husûslarında Devlet-i 'Aliyye'den münfekk olmamak üzre bir usûl-i idâre tertîbi sûretlerinden ve bu da Rûmeli kıt'asında bâkî kalan kuvve-i İslâmiyye ve hükûmet-i Devlet-i Aliyye'de yekdil ve yekciheti kaviyyece bir kuvvet husûliyle etrâfi ihâta eden hükûmet-i müteferrikanın ve yâhûd İslav ve Yunan hükûmetlerinden birinin istikbâlen taht-ı galebe ve istilâsına düşmemek makâsıdından ibâret oldığı daha Yanya'da bulunduğum zamanda anlaşılmış idi. İşte bu karârnâmeler tamâmiyle o niyyâtı mutazammın oldığından şu tasavvurât eğerçi zâhirde bir hüsn-i niyyete mebnî görünür ise de, bunun hakîkatı şâyed Arnavutluk'a hâricden gelecek me'mûrlar yerine kendi rüesâsı kâim olmağa ya'nî işe ve ma'işete kendileri geçüp nüfûz ve şöhret kazanmağa münhasır ise burası cây-ı mülâhazadır. Çünki devlet ve millet ve memleketçe medâr-ı kuvvet ve sa'âdet olacak esbâb-ı ıslâhıyye arasında Arnavutluk erbâbı, liyâkat ve iktidârının dahi hakkıyla istifâde etmesi istib'âd olunmaz ise de bunda asl-ı şayân-ı dikkat olan cihet bu Arnavutluk kıt'asında mükerreren ordular sevki ve kânûn ve nizâm-nâmeler neşri ve mektebler teşkîli ile dürlü dürlü ıslâhât ve tanzîmât icrâsına devletçe pek çok çalışılmış oldığı hâlde izâle-i vahşet kâbil olmamış iken şimdi zamân-ı hükûmet henüz şeref-i medeniyyet ve ma'ârifden mahrûm bulunan bir kavim eline geçüp de buraları bütün bütün anların idâresinde kalacak olur ise evvelâ rüesâ kendi beynlerinde uyuşamayup kable't-Tanzîmât oldığı gibi müte'addid taraflar ve dürlü fitneler zuhûriyle me'âzellahi Te'âlâ birkaç sene zarfinda herc ü merc olacağı ve o zaman tabi'î buraları da elden çakacağı pek zâhir ve âşikâr oldığını hiç kimse inkâr edemez zannındayım..."

(Aslına mutâbıktır).

Ali Fuâd Fî 2 Teşrîn-i sânî Sene 1294

Debre Cem'iyyeti'nin aldığı karaların da aşağıda verdiğimiz kısmının gözden geçirilmesi Arnavutluk'un o an içnde bulunduğu durumu açıklayacak niteliktedir:

"Toskalık Cem'iyyeti'nden bâ-tevkîl bu kerre cem'iyyetimize gelen Abdül Bey'le miyânımızda vukû' bulan müzâkerede devletimizin Rûmili kıt'asında dûçâr oldığı felâketin netâyicinden olarak vatanımızın ya'nî Arnavutluk kıt'asının hâlen ve istikbâlen meydanda olan muhâtaraları pîş-i nazara alınarak gerek mültecâmız olan Devlet-i Aliyye'nin Rûmili kıt'asının istikbâlinin te'mîni ve gerek Arnavutluk'un melhûz-ı kavî olan def'i bâbında verilen tezekkürât-ı mevâddan ibâretdir. Şöyle ki:

Evvelâ zikrolunan Arnavutluk kıt'asının bir vilâyete cem'i ve her tarafa kurbiyyet ü münâsebeti olan bir kasabanın merkez ittihâzı; sâniyen, Arnavutluk kıt'asında bulunacak kâffe-i me'mûrînin lisân-ı mahalliyyeye âşinâ bulunmaları; sâlisen, Ma'ârifin intişârıyle mekteblerde Arnavud lisânının dahi tedrisi; râbi'an, merkez-i vilâyetde senede dört mâh ictimâ' ve devam edecek meclis-i umûmînin devlet ve millete nâfi' ıslâhâta dâir vereceği kararların mer'iyyü'l-icrâ tutulması; hâmisen, ma'ârif ve nâfi'a uğrunda sarf olunmak üzre vilâyetin vâridât-ı umûmiyyesinden kâfî mikdârın tahsîsi husûslarından ibâret olup işte istikbâlimizi ve maddî ve ma'nevî terakkıyâtıyla sa'âdet-i hâlimizi te'mîn eder şu mevâdd-ı hamseyi bâb-ı devlete arzla müsâ'ade-i aliyyenin istihsâli zımnında Kigalık kıt'asından ileri gelenlerden dört İslâm ve bir Hıristiyan ki cem'an beş zâtın, nihâyet bir mâh zarfında İstanbul'a azîmetleri ve bütün Arnavudluk'dan mevâdd-ı hamse-i ma'rûzanın bâb-ı devletden istirhâmını... ve husûsât-ı mezkûrenin istihsâline değin bütün Arnavudluk yekdil ve yekcihet olup sebât edeceği ve şu uğurda himmet ve gayretini dirîg edecek ve yâhûd dîger bir sûretle devlet ve milletin hakkında nâfi' olan bu işin aleyhinde bulunacak zâtı, Arnavud efrâdından add olunmayup cümle indinde düşmen-i vatan add olunacağını mübeyyin karâr-namedir.

Fî 20 Teşrînievvel Sene 1294

Reîs-i Cem'iyyet-i Debre	Vekîl-i Cem'iyyet-i Toskalık
İlyâs	Abdullah Hüsnî
A'za-yı Cem'iyyet-i Debre	A'za ve Müderris
Sâdık	Aziz

(Ayrıca onsekiz â'zânın imzaları) (BOA, Y.Sadâret Husûsî, 159/109).

Bu arada İngiltere'nin isteğiyle Ayastefanos Andlaşması hükümlerini ortadan kaldıran 64 maddelik yeni bir andlaşma imza altına alınıyordu. Almanya Şansölyesi Bismark'ın başkanlığında Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya , İngiltere, Avusturya, Fransa ve İtalya devletleri delegeleri tarafından 13 Temmuz 1878'de Berlin'de imzalanan bu andlaşmaya göre Balkanlar yeni bir hüviyet kazanmaktaydı: Sırbıstan'a bazı topraklar hibe edilerek istiklâli kabul ediliyor; Romanya müstakil hâle geliyor ve Bulgaristan da üç farklı bölgeye ve idârî yapıya bölünüyordu. Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında kalmakla birlikte Avusturya tarafından yönetilecek ve Yunanistan'ın kuzeyinde bazı sınır düzeltmelerine gidilecekti. Ayrıca Karadağ'ın istiklâli tanınarak Arnavut nüfusun yaşadığı Gosine, Plava, Vermoş ve Tuz havalileri bu devlete bırakılmaktaydı (Yorga, V,1948:92-593; İA, I:588).

Prizren ittihadı, 1879 Ekim'inden itibaren adı anılan Arnavut iskân bölgelerini silâhla savunmaya geçerek (Alpan, 1975a:73), Yakova Kadısı'nın önderliği altında toplanıp din için savaşmaya başladılar (Yorga, V, 1948:599). Bunun üzerine Berlin Kongresi delegelerinden Müşir Mehmed Ali Paşa, Bâb-ı Alî tarafından Arnavutları teskîn için gönderildi. Kendisinin bu çabası ihânet sayılarak konağında bulunduğu Yakova askeri komutanı Abdullah Paşa ile birlikte 6 Eylül 1878 tarihinde öldürüldü (Yorga, V, 1948:599; Rizaj, 1978:222; İA, I:588). Bu olayın ahalî üzerinde olumsuz etki uyandırdığı kaydedilmektedir (BOA, Y. Sadâret Husûsî, 159/62).

Arnavutların direnişleri karşısında 26 Haziran 1880'de toplanan *Londra Konferası*'nda Karadağ'a Plava ve Gosine yerine bir liman şehri olan Ülgün'ün (Dulcigno) verilmesi kararlaştırıldı (Alpan, 1975:74; Yorga, V, 1948:600; İA, I:587). Arnavutların bu kararı da reddetmelerine önce göz yuman Osmanlı Hükûmeti, Avrupa Devletleri'nin rehin olarak İzmir'i işgal etme tehdîdleri karşısında Ülgün'ü Müşir Derviş Paşa komutasındaki bir kuvvet eliyle 27 Kasım 1880 tarihinde Karadağ'a teslîme mecbûr kaldı (Armaoğlu, 1964:283; Rizaj, 1978:308-309).

1881'de Debre'de yapılan gizli bir toplantıda Ohri'nin, Arnavutluk'un başkenti olacağı, gerekirse Osmanlı ordusu ile de savaşılabileceği gibi sözler Bâb-ı Alî'ye ulaşınca, Derviş Paşa, ikinci defa 20.000 civarında bir ordu ile (25 Mart 1881'de) Arnavutluk'a girerek Prizren İttihadı'nı dağıttı. Bir kısım önderler memleketin başka yerlerine sürgüne gönderildiler (Castellan, 1993:376; İA, I:589).

2.4. Arnavutça Eğitim ve Basın

Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesiyle birlikte Rûmeli'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi burada da medrese, câmi, dârü'l-hadîs, tekke, imâret vb. gibi müesseseler inşa edildi (Bk: H.Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, IV, 1982; M.Kiel, Ottoman Architecture in Albania, 1990). Bölgede diğer Balkan ülkelerinden çok daha uzun sürmüş olan Osmanlı egemenliğinin derin izlerine günümüzde de rastlanmaktadır (Gelişim Büyük Coğrafya A.,1981:794). Ne var ki, devletin eski gücünü kaybetmesi ardından birçok devlet, bölgede kendi dinleri ve kültürlerini yaymak için okullar, kilise ve basımevleri, hastahane vb. kurumlarla dışarıdan merkeze doğru yürütülen misyonerlik faaliyetlerine giriştiler.

Avusturya tâbi'iyyetinde bulunan birçok Fransisken rahip Arnavutluk'a saldırmıştı. Bu rahiplerin ma'aşları ve idâre ettikleri mekteb, yetimhâne gibi müesseselerin masraflarını hep Avusturya devleti veriyordu. İtalya Krallığı da birliğini kurduktan sonra bu propagandaya işitirak ederek Arnavut çocuklarını ta'lîm ve terbiye etmek için mektebler

açtırmıştı. Yunan Devleti'nin propagandası bilhassa Güney Arnavutluk'taydı. Bizzat Patrikhâne bu iş ile ilgilenmekteydi. Öyle ki Arnavut Ortodokslar için mukaddes kitapların Arnavutça okunmasına bile müsaade etmiyordu (Aynî, 1943:269). Daha 1592'de Katolik propagandacılar İşkodra'da bir basımevi kurmuşlar; yine Roma'daki Propaganda Fide teşkilâtı da birçok Arnavutça eser basmıştı (TA, III:365).

Arnavutluk'ta XVII. asrın ilk yarısında Neofid Rodini adlı papaz Himara bölgesinde Arnavutça tahsil veren okullar açmıştı. Kuzeyde ise ilk Arnavutça eğitim verilen okul 1632'de açılmıştı. 1634'de propaganda yapmak gayesiyle gelen Fransisken papazlar 1638'de Mat'a yakın bir köyde 50 öğrencinin eğitim gördüğü bir ortaokul açtılar. Daha sonraları 1671'de Kosova yakınında, 1692'de Mirdita'da ve 1699'da İşkodra'nın içinde Arnavutça tahsîl veren dînî okullar açıldı (Alpan, 1975a:133-134).

Tanzimat dönemine girilirken Osmanlı Devleti'nde mevcut eğitim müesseseleri, Müslümanlara ait mektebler (sıbyân mektebleri, medreseler, çeşitli askerî mektebler, enderûn vs); gayr-i müslimlere ait mektebler,olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Abdülhamid, öncelikle her konuda olduğu gibi eğitimde de merkeziyetçi ve çeşitli eğitim müesseseleri arasında dengeye dayanan bir siyâset ta'kîb ediyordu. Modern eğitimin bu dönemde yerleştiği söylenebilir. Yeni mekteblere devletçe mâlî yardım, eğitim giderleri için vergi yoluyla kaynak te'mîni, mekteb inşâsı, öğretmen yetiştirme, devletçe öğretmen tâ'yînî, merkez ve taşra teşkilâtının kurulması bu devirde gerçekleşen çalışmalardandır (Kodaman, 1991a:11-13).

Diğer okulların yanında husûsilik arzeden bir diğer müessese *Aşîret Mektebi* adıyla 1892 yılında İstanbul'da açılan mektepdir. İlk yılı 50 Arab çocuğunun devam ettiği beş yıllık okula daha sonraki yıllarda Doğu Anadolu *Hamidiyye Alayları* ümerâ ve zâbıtânı çocukları ile aşiret evlâdı da kabûl edilmiştir. Aynı şekilde Arnavutluk'tan da bu okula talebe kaydının yapıldığına şâhid olmaktayız. 1907 yılına kadar açık kalan mektebde yılda 300-500 arası talebe ücretsiz yatılı olarak eğitim görmekteydi (Bk: N.Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, III, 1941:975-980; Kodaman, 1987b:67-80; Karal, VIII:401).

Sırbistan Hudûd Müfettişi'nden gelen 4 Ca. 1320 (1902) yazıda, Arnavut çocuklarından on kişinin Aşîret Mektebine kabûl buyurulmasının Arnavutluk'ta memnûniyet hâsıl ettiği, fakat hevesli olanların sayısının daha fazla olduğu bu sebeple bir on kişi daha alınmasının çok daha iyi olacağı ifade edilmekte (BOA, Y. M. Maruzat, 233/22); aynı yıl içinde mekteb için yirmi Arnavut çocuğuna ödenmek üzere, senede altmış dört bin altı yüz elli kuruş ma'aş ve masrafın eğitim bütçesinin merkeze ait inşaat ve ta'mîrât tertibinden aşîret mektebi bütçesine nakli uygun görülmektedir (BOA, İ. Maarif, 4).

1310 (1892) senesi *Manastır Vilâyet Salnâmesi*'ne göre Manastır Sancağında dört idâdî ve bir dârü'l-mu'allimîn, yirmi üç rüşdiye ve iki yüz doksan bir sıbyân mektebinin olduğu, Debre, Görüce, Elbasan ve Serfice'de dokuz yüz otuz altı mektebin yer aldığı ve bunların çoğunun gayr-i müslimlere ait olduğu kaydedilmektedir (Manastır Vilâyet Sâlnâmesi,1310:18-20). Aynı tarihte İşkodra Sancağı'nda yirmi altı câmi, iki mesrese, bir kütüphâne, on yedi İslâm, bir Rûm ve beş Katolik mektebi, iki Rûm ve bir Katolik kilisesinin olduğunu görmekteyiz. Ayrıca merkez ve diğer sancaklarda mevcut İslâm okullarına ek olarak yüz on adet mektebin te'sîs ve inşâ' edileceği bildirilmektedir (İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 1310:63).

Arnavutça yazı ve alfabe konusu uzun yıllar Arnavut aydınları, halk ve Arnavutluk'la ilişki içinde bulunan diğer devletleri meşgul etmiştir.

1877 yılına kadar pek çok Arnavutça alfabe oluşturulmuş; hatta 1860-1875 yılları arasında otuz kadar değişik Arnavutça alfabe kullanılmıştır (Alpan, 1979b:9). Milli bir Arnavutça yazı icâdı için Arnavut aydınlar tarafından 1869 yılında İstanbul'da bir komisyon kuruldu. Aynı zamanda matbaa açılmasına da karar veren komisyon, aralarında yardım toplayıp bazı mülkleri da vakfettiler; fakat cemiyet uzun müddet yaşamadı (Aynî, 1943:265-266).

Prizren İttihâdı'na destek vermek amacıyla İstanbul'da kurulan *Arnavut Halkının Hukukunu Savunma Komitesi*, Arnavutça okullar açmak ve millî bir alfabe oluşturmak maksadıyla çalışmalara başladı. 19 Mart 1879'da Şemseddîn Sâmî Bey'in düzenlediği

alfabe kabul edildi ve 1879 yılı içerisinde İstanbul'da yirmi bin adet olarak basılıp değişik bölgelere gönderildi. 12 Ekim 1879'da yirmi sekiz kişi bir araya gelerek Bâbıâli'nin de tasvîbiyle *Cem'iyyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye* derneğini kurdu. Şemseddîn Sâmî başkanlığında faaliyete geçen dernek, eğitim ve öğretime ait olmak üzere Arnavutça te'lîf ve tercüme olunacak eserlerin basımı ve dağıtımı ile ilgilenecekti. *İstanbul Alfabesi* adıyla ün yapan alfabe dışında İşkodra'daki Katolik kiliseleri, ayrı alfabeler kullanmaktaydılar. Prizren Arnavut birliği dağıtıldıktan sonra Fener ve Vatikan kiliselerinin etkileriyle Yunan, İtalyan ve Arab harfleriyle Arnavutça neşriyât yoğunlaşmağa başladı. 1889'da kurulan *Agimi (Tanyeri)* ve 1901'de kurulan *Bashkimi (Birlik)* dernekleri de ayrı alfabelerle okuyup yazmaktaydılar (Alpan, 1975a:74-75; Alpan, 1979b:10-11).

II. Abdülhamid Arnavutluk'da ve Arnavutluk dışındaki merkezlerde (Sofya, Brüksel, Roma, Paris, Londra, Boston vd.) kendisi, yönetimi ve Balkanlar hakkında yayın yapan gazete, dergi, kitap vb. neşriyâtı dikkatle takîb ederek gerekli tedbîrleri almış ve *"evrâk-ı muzırra"* nın yurda sokulmaması ve imhası için çaba sarfetmiştir (E.Sâmî, 1330:92).

1876'da, yarısı Arnavutça yarısı Türkçe olarak çıkan *İşkodra Vilâyeti Resmî Gazetesi*'nden (Ebuzziya, 1985:35) sonra 1878'de *Drita (Işık)* adlı gazete yayıma başladı. Aynı adla Bükreş'te bir dernek kuruldu ve *Shqipetari (Arnavut)* adlı gazeteyi çıkardı. 1897'de Brüksel'de *Albania* adlı dergi, Sofya'da *Kalendari Kombiar* takvîmi, Kalabria'da *Lâ Nazione Albanes* adlı gazete yayınlanmağa başladı. 1901'de *Drita (Işık)* Sofya'da basılmağa başladı (Alpan, 1975:74-75; Alpan, 1979:12-13). Şahin Kulu tarafından Arnavutça olarak çıkartılan bu gazetenin memlekete sokulmasının yasaklandığını görmekteyiz (BOA, Y.Esas, 86/20). 1905'de Raguza'da *Shpnesa e Shqypniis*, bir yıl sonra Amerika'da *Kombi (Millet)* adlı gazeteler, 1908'de Selânik'te *Lirija (Hürriyyet)* gazetesi yayınlandı. 1909 yılında Derviş Hima *Arnavut* adlı Türkçe-Arnavutça bir gazeteyi neşretmeğe başladı (Alpan, 1975:74-75; Alpan, 1979:12-13).

1320 (1902) tarihinde İşkodra kumandanlığından gelen bir yazıda önemle üzerinde durulması gereken noktalara işaret edilmekte ve şöyle denilmektedir:

"Arnavud lisânını suhûletle okuyup yazmak ve ta'mîm etmek maksadıyla İşkodra Lâtin Serpiskopos-hânesi'nde ictimâ eden ve yeni bir elif-bâ tertîbiyle uğraşmakta oldukları... Cizvit Mektebi'nde mevcûd matba'a ma'rifetiyle bir elif-bâ tab' etmiş olmalarıyla... bu hurûf-ı cedîdenin ahâlî-i hristiyâniyyeye teşmîl olunamaması esbâbının istihsâli derece-i istihâlede görünüyor ise de, ba'zı İslâm çocuklarının dahi bu gibi muzırr olan şeylere heveskâr olmalarına meydân virilmemesi..." (BOA, Y. M. Maruzat, 230/26).

Aynı şekilde 1323 (1905) tarihli İrâde bu konudaki endişeleri yansıtmaktadır. Rumeli vilâyetlerinin bazı bölgelerinde Arnavutça tahsîli için okullar açmak gayesiyle Londra'da muvaffak olamadıkları takdirde Vaşington'a kadar gidip adı anılan bölgelerde Arnavutça okutturmak için Amerika mektepleri açılmasına gayret göstermek maksadıyla, Lakofça ve civarında bulunan köylerde mukîm bazı bey'lerin Avrupa'ya gittikleri Bulgaristan Komiserliği'nce bildirilmiş ve bu olayı Bükreş'teki komitenin planladığı düşünülerek işin önüne geçilmesi istenmiştir (BOA, İ. Husûsî, 13, 5 C 1323).

1907 yılında, bu mevzuda alınan önlemlerden birisine daha şâhit olmaktayız: "Amerika'da Konhiri namında bir Amerikan misyonerinin Görice'de Arnavudça bir mekteb güşâdına me'mûr oldığı ifâde olındığından merkûmun Görice'ye azîmet etmesine müsâ'ade olunmaması ve öyle bir mektebin güşâdına asla müsâ'ade edilmemesi..." (BOA, İ. Husûsî, 43, 20 N 1325) hususunda gerekli uyarma yapılmıştır.

Daha önce 1315 (1897)'de bu konudaki kontrol ve hassasiyetin gözönünde bulundurulduğunu görmekteyiz: "Arnavudluk'da mektebler güşâdıyla Arnâvudca tedrîsât icrâsı hakkında İtalya'dan bir istid'â-nâme gelmiş olup bu istid'â bir-iki şahs-ı ma'lûmun netîce-i mel'aneti ise de Devlet-i 'Aliyye'nin lisânı, Lisân-ı Osmânî oldığı cihetle Arnavûd lisânıyle tedrîsât icrâ edilecek mektebler güşâdı asla câiz olamayacağına..." (BOA; İ. Husûsî, 100, 26 Ra 1315) dikkat çekilmiştir.

Bir taraftan Rumeli Müfettişliği 1320 tarihli bir emirle, Devlet-i Aliyye aleyhinde gazete ve mecmua çıkaranların umûmî aftan asla faydalanamıyacağını bildirirken (BOA; R. Müf. Evrâkı, 4/345); diğer taraftan Padişâh, bu bölgelerle ilgili veya kendisi ve yönetimi

aleyhinde görüş beyan edenleri yanına çekmek için çeşitli yollara baş vurmuş; lehte yazı yazanları mükâfatlandırmıştır. Meselâ, profesör Adolf Straus'a, Sultan Abdülhamid'in idâresi ve dış siyâseti hakkındaki müsbet makalesinden dolayı aylık bir tahsîsât bağlandığını belgelerden anlamaktayız. (BOA, M. Marûzât, 290/183). Bir başka belgede, Manastır'da Arnavutluk hakkında bir takım "fesad-kârâne" neşriyatta bulunan Hamdi Bey'in bu hareketini zarûret eseri olarak yaptığı anlaşıldığından, dört-beş yüz kuruş maaşla Anadolu'da bir me'mûriyette görevlendirilmesinin lüzûmu, ifâde edilmektedir (BOA, Y. S. Husûsî, 337/7; BOA, Y. S. Husûsî, 334/101; BOA, Y. S. Husûsî, 348/55).

2.5. Avrupa Devletlerinin Arnavutluk Üzerindeki Plânları Karşısında II. Abdülhamid'in Siyâseti.

Şark Meselesi adı altında başta Rusya olmak üzere Avrupa'nın yüzyıllar boyu sürdürmüş olduğu müdâhale ve mücâdelelerin asıl gayesi, Türkleri Avrupa ve hatta Anadolu'dan atmak, Asya'nın içlerine kadar sürmekti (Şentürk, 1992:73).

XIX. Asrın ikinci yarısında Islav Birliği'nin te'sîsi için yürütülen *Panislavizm* propagandası Karadağlı, Sırp, Bulgar ve Yunanlıları tahrîkle kalmayıp isyânlarda önemli rol üstlenen Rus gönüllüler, Ortodoks dindaşları safında çarpışmalara iştirak etmekteydiler (Mackenzie, 1967:34-52;Watson, 1917:124-126). 1877-78 Osmanlı-Rus harbinde Arnavutları Osmanlı ordusuna karşı savaşmak için kışkırtan Rusya bu emeline muvaffak olamamıştı (İA, I:588).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bilhassa Katolik Arnavutların himayesini Pasarofça Andlaşması)'ndan sonra (1718) üzerine almış ve böylece bir çok Fransisken rahiple Arnavutluk'ta propaganda faaliyetlerine girişmişti. Açtıkları okullar ve matbaalarla kendi dinlerini yayarken toprakları için de üs elde etme yoluna gitmişlerdi (Aynî, 1943:269).

Diğer taraftan, İtalya Devleti'nin çoktan beri Arnavutluk üzerinde geliştirilen plânları mevcuttu. Adriyatik Denizi'ni İtalyan denizi haline getirmek için Arnavutluk'un işgâlini

gerekli görüyor; bunun için okul, banka vb. müesseselerle faaliyetini sürdürüyordu (Kocabaş, 1992:110).

İngiltere ise Rusya'nın Balkanlar'da tek söz sahibi olma arzusunu kendi çıkarı açısından tehlikeli görüyordu. Çünkü İngiltere'nin Doğu politikasında Hindistan yolunun güvenliği çok önemliydi. Bu endişe ile Ayastefanos Andlaşması'nın gözden geçirilmesini teklîf ederek yeni bir andlaşmada taraf olarak masadaki yerini almıştı (Karal, VIII:25,69).

Fransa ise Cizvit papazları vasıtasıyle Arnavutluk'ta ve diğer Balkan topraklarında misyonerlik çalışmalarında bulunuyor; I. Napolyon'un gayretleriyle Güney Arnavutluk'ta kurulacak İlirya Devleti'ne zemin hazırlıyordu. Fransa bu yolla, Ortadoğu yolu üzerinde İtalya, Avusturya, İngiltere, Rusya ve Türkiye'yi kontrol altında tutmayı düşünüyordu (Staurianos, 1964:24).

Avrupa Devletleri'nin Arnavutluk üzerindeki planları diğer Balkan Devletleri ile birlikte (tarihten gelen mezhep ve ırk farklılıklarına rağmen) bir noktada birleşebiliyordu: Türkler'in Rûmelî'de bulunan ayaklarından birini daha koparıp "hasta adam" olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırmak ve neticede İslâm'ı bu topraklardan kazımak.

Fener-Rum Ortodoks Patrikliği, Yunan dilini yaymak için (1872)'de Epir bölgesinde kurduğu kültür derneği vasıtasıyla propagandalarını yürütüyor ve bu gaye ile birçok okulu da faaliyete sokuyordu (Castellan, 1993:374). 1870'de Fener Patrikhanesi'nden bağımsız olarak Bulgar Kilisesi'ni (Eksarhhâne) kuran Bulgaristan, Ortodokslar üzerinde etkili olmaya çalışmış (Şentürk, 1992:220-221); özerkliğini kazandıktan ve 1885'de Doğu Rûmelî'yi ilhak ettikten sonra Büyük Bulgaristan özlemiyle Makedonya'yı da ele geçirmek için buradaki tahrîklerini artırmıştır. İşte bu devirde, Makedonya'da birçok komitenin Müslümanlara ve diğer devletlere karşı acımasız saldırılarına şahit olmaktayız (Shaw, 1983:260).

Sırbistan, Arnavutluk'un önemli kısmının kendi ülkesine dahil olduğunu iddia ederken İpek'te bulunan Sırp Patrikhanesi vasıtasıyla propagandalarını devam ettiriyordu (Aynî, 1943:269). Sırplar, özellikle Kuzey Makedonya'da Kosova ve Üsküb üzerinde faaliyet gösterirken, Selânik vilâyetini Belgrad'ın liman şehri olarak görme arzusunu taşımakta idiler (Driault, 1328:371; A. Hamdi, 1920:11).

Görüldüğü üzere Osmanlı coğrafyasında II. Abdülhamid döneminde siyâsî ve askerî manevraların ve milliyetçi akımların yoğunluk kazandığı bölge, Balkanlar olmuştur. Bu şartlar içerisinde Abdülhamid'in, devletin bekası ve muhafazası için geliştirdiği ve yürüttüğü siyâsete bakmak yerinde olacaktır.

XVIII. ve XIX. Yüzyıllar, büyük devletlerin aralarındaki rakabetlerle birlikte güç dengelerinin ortaya çıkardığı yeni durumlara tanıklık etmiştir. Millet sistemi, XIX. yüzyılda birçok Osmanlı kurumu gibi bozulmağa başlamış, fetihten elde edilecek ganimet gibi gelir kaynaklarının kuruması, devleti yeni vergiler ihdâsı ve vergilerin artırılması cihetine sevketmiştir. Osmanlı vergi sisteminde muaf olduklarını düşünen gayr-i müslim azınlıklar herhangi bir batı devletinin tâbiyetini kabul ederek *himaye sistemi* içerisinde vergi kaçırma yoluna gitmişlerdir. Yine Avrupa'daki milliyetçilik akımları Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların kopmasına neden olmuştur. Batı, himâyesine aldığı grupların can ve mal güvenliğini bahane ederek müdahalede bulunup Osmanlı siyâsetine kendi çıkarları doğrultusunda yön verebiliyordu (Öke, 1982:253-254).

1878 Berlin Andlaşması'ndan sonra Osmanlı haritasına bakılacak olursa, batı ucunda Avrupa'ya ve Hıristiyan aleme komşu Arnavutluk yer almaktadır. Güney uçta İngiliz ve Fransız menfaat bölgelerine yakın Arab toprakları, doğu ucunda ise muhtelif etnik unsurların (Türkmenler, Kürtler, Ermeniler) sâkin oldukları Doğu Anadolu toprakları yayılmakta olup, bu bölge üzerinde Rusya'nın da yardım ve teşvîkleriyle bir Ermenistan devleti kurma emelleri görülmektedir. Devletin, üçgeni andıran bu hassas köşeleri Avrupa ve Rusya'nın tahrîklerine açık noktaları olduğundan, II. Abdülhamid bu bölgelerle ilgili genel politikanın dışında husûsî tedbirlere de başvurmuştu (Kodaman, 1987b:82).

Tanzimat, Arnavutluk'ta bazı direnişlerle karşılaşmış (Castellan, 1993:373); feodal düzene sahip Güney Arnavutluk ve aşîret halinde yaşayan Kuzey Arnavutluk, merkezî otoriteye karşı hoşnutsuzlukla birlikte yer yer isyân etmişti. Timar sisteminin kaldırılmasıyla askerlikten ve iltizâm usûlünün kaldırılmasıyla da vergi vermekten mu'âf bırakılan Arnavut derebeyilerine ve aşîret reislerine yeni kânûn ve usulleri kabul ettirmek kolay olmuyordu (Külçe, 1944a:204-206).

II.Abdülhamid, Kürtleri Asya'daki Hıristiyanlara, Arnavutları da Avrupadaki Hıristiyanlara karşı bir denge unsuru olarak kullanmıştır. İkisi de hemen hemen aynı imtiyazlardan yararlanırlardı (Andonyan, 1975:119). Devlet merkezine uzak sayılabilecek ve stratejik konumu itibariyle önemi Padişah tarafından iyi tesbît edilen bu bölgenin elde tutulması gerekiyordu. Bu gaye ile önce Prizren Arnavut Birliği'ne destek verilmiş ve direniş Arnavutlar lehine sonuçlanmıştı. Aynı zamanda saray muhafazasının kendilerine emanet edilmesi gururlarını okşamış, Padişahı müşfik bir baba gibi görmüşlerdir. Yine, Abdülhamid Arnavut aşîret reislerini ve ileri gelen aileleri çeşitli iltimas ve hediyelerle kendine bağlamış; bu ailelerin çocuklarını Aşîret Mektebi'ne alarak eğitimlerini sağlamıştır. Arnavutluk'ta geniş nüfûz ve kudrete sahip bir kısım insana gösterdiği yakın alâka, imtiyâz ve yardımlarla özel dostluklar kurmuş; saltanatı boyunca bu kimselerin çeşitli hizmetlerle devletin yanında yer almalarını sağlamıştır.

Padişah Arnavutluk'ta geçerli olan geleneksel kanunların sonucunda kan da'vâları sebebiyle işlenen cinâyetlerin sulh yoluyla çözüme kavuşturulması için çaba sarfetmiş; mağdur tarafa hazineden diyet ödenmesi yoluna gitmiş ve bu maksatla komisyonlar kurmuştur.

Bir diğer çalışma bölgeye gönderilen *Hey'et-i Nâsıha*'dır. Bu sayede Halîfe, kendi ma'nevî otoritesini hatırlatırken, karışıklık ve isyânların önlenmesinde, etnik bir unsur olarak Arnavutları, "İslâm Birliği" siyâsetiyle elde tutmayı ve idâre etmeği başarmıştır (Bk. Sırma, 1990; Erarslan, 1992). Abdülhamid'in Arnavutların kalplerini kazanma yolunda sarfettiği gayretleri ana hatlarıyla belirttikten sonra bizi bu bilgilere ulaştıran kaynak ve belgeleri gözden geçirebiliriz.

İşkodra vilâyetinden 12 Nisan 1319 (1901) tarihinde gönderilen telgrafta, yapılan ıslahâta karşı çıkılmaması için İşkodra ulemâ ve eşrâfi uyarıldıkları ve toplanıp karşı çıkanların da nasîhat ile yola geldikleri ve geri döndükleri bildirilmektedir (BOA, R.Müf. Evrâkı, 2/115). Yine *Hey'et-i Nâsıha*'nın İpek ve Yakova ulamâ ve rüesâsını bir araya getirerek kendilerine tebliğatta bulundukları ifâde edilmekte (BOA, R.Müf. Evrâkı, 1595), İşkodra'ya gidecek hey'etin vazifesinin halka şifâhen nasihatler vermek olduğu ihtar edilmektedir (BOA, Y. S. Husûsî, 164/160). Lomalılar'ın huzursuzluklarının ise, imâmlardan ve eşraftan gönderilen on kişi tarafından nasîhatle yatıştırıldığı belirtilmektedir (BOA, Y. S. Husûsî, 282/119).

Gönderilen hey'etler, halkı yatıştırmanın yanında va'az ve hutbelerle de halkı aydınlatmaktaydılar: "... Kosova Vilâyeti'ne i'zâm edilmiş olan vâiz efendilerden Arnavudcaya âşinâ bulunan üç zâtın, ma'lûmât-ı dîniyyeleri pek nâkıs olan Malisorlara icrâ-yi mevâ'iz eylemek üzre Mat ve Boğazlar ve Debre-i Zîr cihetlerine gönderilmesinin uygun görüldüğünü" 15 Ra. 1319 tarihli bir irâde'den anlamaktayız (BOA, İ. Husûsî, 25, 15 Ra 1319). Aynı şekilde Manastır ve Görüce taraflarında hatîplerin Tepedelenli Ali Paşa zamanından kalma hutbeleri okudukları haber alınmış; zayıf inanç sâhibi insanları saptırmak için siyâsî gayeleri bulunan bazı kimselerin kontrolü maksadıyla Dâire-i Meşîhât'dan iki, Dâhiliyye ve Ma'ârif Nezâret-i celîlesinden birer me'mûr ve yanlarında Yâverân-ı Hazreti şehriyariden bir zâtla birlikte bu bölgeye bir hey'etin gönderilmesi uygun görülmüştür (BOA, İ. Husûsî, 101, 27 B 1315).

II.Abdülhamid'in Arnavutluk halkı arasında, özellikle Malisiya bölgesinde süregelen kan da'vâlarını ortadan kaldırmak için *Diyet Komisyonları* kurdurduğunu belirtmiştik. 1310 tarihli *İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi*'nde bu çalışma ile ilgili bilgilere yer verilmektedir: "İşkodra ve havâlisinde husûsiyle Malisiya kıt'asında asırlardan beri bir illet-i müstevliye hükmünde câri olan kan gütmek âdât-ı muzırrası âlem-i insâniyyet ve medeniyyete karşı pek çirkin bir hâlet ve bu a'dâd a'sâr-ı sâlifeye gıbta-bahş olan asr-ı güzîn-i adâlet-karîn-i hazret-i pâdişâhîde devâmına veliyy-i ni'met-i bî-minnetimiz efendimiz hazretlerinin kat'â rızâ-i humâyûnları olmadığı rehin-i mertebe-i bedâhet oldığından vâli-i vilâyet sa'âdetlü Abdülkerîm Paşa hazretleri âdet-i mezkûreyi külliyyen ref'u imhâya muvaffak olarak

âlem-i insâniyyete pek büyük bir eser-i hizmet göstermişlerdir..." (İşkodra Vilâyet Sâlnâmesî, 1310:137).

Bu dönemde yapılan çalışmaların faydalı sonuçlar hasıl ettiği görülmektedir. Bu meyânda dağıtılan beyannâmelerle eşrâf ve rüesâdan işin önüne geçilmesi için ta'ahhüdnâmeler istenmiş, bu şekilde halkın iştirakıyle kökleşmiş bir kötü adetin ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır (BOA, Y. S. Husûsî, 384/58; BOA, Y. S. Husûsî, 390/86). Buna güzel bir misâl olarak, Zom beldesinde Arnavutlarla Katolikler arasında meydana gelen bir anlaşmazlığın da mahallî adet gereğince *Musalaha-i Dem Komisyonu*'nda çözüme kavuşturulmasının kararlaştırılması gösterilebilir. (BOA, Y. S. Husûsî, 257/134; BOA, Y. S. Husûsî, 258/12).

Arnavutların gönlünü fethettikten sonra dış tesirlerle oluşabilecek zararlı faaliyetlere de set çekmek için çeşitli tedbirlere baş vuran Abdülhamid, böylece Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki ağırlık mekezini muhafazaya çalışmıştır. Daha önce kısaca değindiğimiz gibi Balkanlar üzerinde değişik çıkar hesapları bulunan Avrupa devletleri ve bağımsızlık peşinde koşan Hıristiyan unsurlarla -birbirleri arasında tam bir birlik oluşturamasalar da- mücâdele etmek, eski kudret ve ihtişamını kaybetmiş bir devlet için kolay olmayacaktı. "II. Abdülahmid'in dış politikada yürüttüğü politikanın esâsı, Rusya'yı idâre etmek, İngiltere ile mesele çıkarmamak, Almanya ile dirsek temasında bulunmak, Avusturya'nın gözünün Makedonya'da olduğunu unutmamak, diğer devletlerle mümkün mertebe hoş geçinmek, Balkanları biribirine karıştırıp Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar arasında ihtilaf oluşturmak idi." (Tahsin Paşa, 1990:85)

Büyük güçleri birbirine düşürme politikası daha çok Balkanlarda uygulama alanı bulmuş ve Bulgar yayılmacılığına karşı Yunanlıları kullanmış olan Abdülhamid, "*çok şükür Bulgarlarla Yunanlılar, birbirlerinden ateş ile su gibi nefret eder*" diyerek Yunanlılara yumuşak davranmıştır (Öke, 1982:268). Diğer taraftan, Rusya'nın Balkanlardaki yayılmacılığına karşı Yunanistan ve Almanya'yı tutarken, Avusturya-Macarıstan'ın Selânik'e kadar inme arzusuna Slavların razı olamıyacağına inanıyordu (Karal, VIII:184-185).

Padişah, Arnavutluk üzerinde uyguladığı özel siyâsetin sebebini açıklarken şöyle der: "Siz benim, meselâ Arnavutluk, Hicâz, Yemen gibi yerlerde ta'kîb ettiğim iyâsette müsavâatı bulamamış olmakla beni tenkid ediyorsunuz. Unutmayınız ki, buralar arkalarında kan ve kin bırakarak kopmak için yabancı tahrîklere açık kapılardır. Mevcudu muhafaza için ben başka çare bulamadım. Bakalım, sizler ne yapacaksınız. Göreceğiz!..." (Okyar, 1980:125)

1320 (1902) tarihli bir İrâde'de Rûm ve Ulahların Bulgarlarla meskûn mahallerde kalmalarının Osmanlı Devleti'nin lehine olacağı, onlara iyi muamele edilmesi, polis ve jandarma kaydında kendilerine öncelik verilmesi istenmektedir (BOA, R. Müf. Evrâkı, 305). Yine en mu'teber Ulah ailelerinin çocuklarından üç-dört adedine meccânen Mekteb-i Sultânî'de eğitim imkânı sağlanmıştır (BOA, İ. Husûsî, 96, 20 Z 1320).
Rumeli Vilâyât-ı Şahânesi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'dan gelen tahrîrâtta, Avusturya ve İtalya'nın Arnavutluk'taki faaliyetlerine dikkat çekilmekte ve tedbîr alınması istenmektedir. İtalya ve Avusturya hükûmetlerinin Arnavutluk'un genelinde Katolik Mezhebine mensub ve kendilerine ısındırabildikleri papazlar eliyle Hıristiyanlardan kandırdıkları kimseler vasıtasıyla, Müslüman Arnavutlardan ileri gelenleri yoldan çıkarmağa çalıştıkları bildirilmekte, buna karşılık Avusturya hükûmetinin konsolos bulundurduğu mahallerde Rusya hükûmetinin de konsolosları mevcut olduğundan, kendilerini dikkat ve ehemmiyetle tâkîb etmekte olduklarına işaret edilmekte, ayrıca Rusya'nın, Avusturya'nın tahrîkâtından Osmanlı hükûmetini gizlice haberdar edebileceği bildirilmektedir (BOA, Y. M. Marûzât, 286/66). İtalya'nın tahrîklerinin ne sûrette vuku bulduğu Manastır Jandarma Alayı Kumandanlığı'ndan gelen tahrîrâtta belirtildikten sonra hal çareleri konusunda da görüş beyan edilmektedir:

"Şu günlerde Manastır'da ve merkez ve sâir ba'zı kazâlarda Arnavudluk'un Toska kısmına mensûb müteneffiz beyleri mefsedete iştirâk etdirmekde bulundukları ve hatta Avrupa'da tab' olunan *Drita* ve emsâli hezeyân-nâmelerin konsoloslarla, me'mûrîn-i ecnebiyye vasıtalarıyla celb ve efkâr-ı sakîmelerinin fi'le îsâli husûsunda gâyet mahrem olarak her bir dürlü denâetden geri durmadıkları hafiyyen haber alınmıştır... İtalya Topçu Binbaşılarından Mösyö Morikyo Arnavudçaya vukûf-ı tâmmesinden nâşî bi'l-iltizâm

vilâyet dâhilinde Arnavudluk'un mührî bulunan Ohri kazâsı jandarma bölük tensîkına me'mûr edildiği cüz'î ve küllî zuhûr-i vukû'âtı fursat ittihâzıyle gittiği karyelerde Bulgar ahâlîsini hükûmet-i seniyye aleyhine tahrîk ve Arnavud ahâlîsine dahi mektebler güşâdıyle Arnavud lisânının tedrîsini ve Türklerin ellerinden tahlîslerini tavsıye eylemekte oldığı ne derecelerde şenâ'ât-ı fikriyeleri oldığını gösterir ahvâldendir. Sâir bölüklerde tensîk hıdmetiyle bulunmakta olan İtalyalı zâbıtân aynı vechile ve yek-diğerine müsâbaka edercesine hareketde cehd ve akdem eylemektedirler... Husûsan ma'ruza-i piş-i nazâr-ı dikkât-i i'tinâya alınarak uğraşmakta bulunduğumuz aynı *Bulgar mes'elesi* gibi âtiyen Arnavudluğun Toska kısmında Hükûmet-i seniyyemizin dûçâr olması melhûz olan müşkilât-ı azîmenin zuhûrına meydan bırakılmamak ve İtalyalı tensîk zâbıtânının hâric ez-vazîfe anâsır-ı mühtelifeye karşı mu'âmelesine artık bir nihâyet virdirilmek ve Toska beğleri içinde ahvâl-i dâimi şüphe görünenleri dâima tarassut ve takayyüd altında bulundurularak mefsedeti bir dereceye kadar anlaşılanlar hakkında idâreten bir mu'âmele îfâ kılınmak ve makâmât-ı 'aliyyece daha ba'zı gûnâ tedâbîr-i sâibe ittihâz buyurulması esbâb ve vesâili istikmâl kılınmak üzre..." (BOA, Y. M. Marûzât, 285/104).

Aynı şikâyetlerin bir yıl sonra da devâm ettiği görülmektedir (BOA, Y. M. Marûzât , 269/176) İtalya'nın Arnavutluk'ta bir ihtilâl çıkararak bu gâile esnasında Trablusgarb'ı işgâl edebileceği 1303 (1885) tarihinde ifade edilmiş ve ona göre tedbir alınması istenmiştir (BOA, Y. S. Husûsî, 188/52). Konsolosların Arnavutluk üzerinde icrâ eyledikleri zararlı çalışmalar karşısında II. Abdülhamid önlem olarak Konsolosu değiştirmekle kalmamış, kendisiyle ilişki içinde olanları da devletin bir başka köşesine göndermiştir (BOA, İ. Husûsî, 123, 16 Ca 1322; BOA, İ. Husûsî , 121, 28 M 1320; BOA, Y. S. Husûsî, 166/82). Aynı şekilde, Konsolosların faaliyetleri takip edilerek güzergâhlarında karşılaştıkları ve görüştükleri kimselere ne yolda telkînâttta bulundukları da araştırılmıştır."Priştine'deki Sırp Konsolosu'nun Kolaşin Nâhiyesi karyelerini dolaşarak ahâlî-i Hıristiyâniyye ile hafiyyen görüşmekte oldığından Bâb-ı Âlî'ce bu gibi nâ-münâsib ve hilâf-ı usûl ahvâlin öni alınması..." istenmiştir (BOA, İ. Husûsî, 54, 17 Ra 1320).

Arnavutluk'a silâh ve patlayıcı madde sokularak burada çıkarılacak karışıklıklar çıkarılmasına meydan verilmemesi için gümrük me'mûrlarına dikkatli olmaları hatırlatılmıştır: "Avusturya ve Yunanistan'dan Arnavudluk'a esliha ve mevâdd-ı nâriyye idhâline meydân verilmemek üzre Çay-ağzı mevkı'inde bulunan rusûmât me'mûrlarına teblîgât-ı münâsibe ifâ edilerek.." uyanık bulunmaları istenmiştir (BOA, İ. Husûsî, 71, 18 R 1322).

Yine bu maksatla: "Draç, Avusturya Konsolos'unun berâberinde Katolik ruhânîlerle seyehât ettiğinin, bir karışıklık çıkmaması için gerekli tedbîrlerin alınması..." gerektiğinin üzerinde durulmuştur (BOA, R. Müf. Evrâkı, 3/204). "Sivil ajanların refâkatlerinde istihdâm ettikleri tercümanlar vasıtasıyla gizlice Arnavudları aldatmaya çalıştıkları..." haber verilerek dikkatli olunması hatırlatılmaktadır (BOA, R. Müf. Evrâkı,2424). Aynı şekilde, vilâyete girecek yabancılardan vize ve pasaport istenmesi (BOA, R. Müf. Evrâkı, 3/209), seyehât ve benzeri amaçlarla Arnavutluk'a girenlerin kontrol ve takipleri emredilmiştir (.BOA, R. Müf. Evrâkı, 3/204). Bu amaçla, "İşkodra Vilâyeti dâhilinde liyâkatü'l-arz tedkikâtında bulunacak olan Alman profesörlerinden Hasran'ın ef'âl ve hareketi nazar-ı tedkîkden uzak tutulmaması..." emri (BOA, Y. S. Husûsî, 373/21) dikkat çekicidir. Yapılan kontrol ve aramaların hassas bir şekilde yürütüldüğünü ve değişik tedbirlerle işin önünün alınmasına çalışıldığını görmekteyiz: "İşkodra Katoliklerinden Gevânkrigi ve Fransko adlarında Avusturya'ya papazlık tahsîli için giden iki kişinin, dönüşlerinde eşyâları arasında üç muzırr kitâb zuhûr ettiği..." bildirilmekte (BOA, R. Müf. Evrâkı, 7/612) ve ayrıca:"Fesededen oldukları haber verilenlerden hâl ve hareketleri şüpheli olanların hudûd-i hakâniye geldiklerinde pasaportlarına (F) harfi konulması..." gibi önlemler alınmaktadır (BOA, Y. E. Evrâkı, 86/20). *Balkan Kavmiyyeti* nâmındaki İngiliz Cem'iyyetinin Reîsi Ceymis Brays'ın Memâlik-i Şahânede geşt ü güzârının men'i..." de bu çeşit tedbirlerdendir (BOA, İ. Husûsî, 27, 11 Ş 1323).

Avusturya ve İtalya'nın Arnavutluk'ta Postahâne ve banka açma teşebbüsünün mahzurları dikkate alınarak sonuçsuz bırakılması istenmekte (BOA, İ. Husûsî, 98, 27 M 1320; BOA, İ. Husûsî, 76, 25 N 1322) ve bu gibi müesseselerin nasıl faaliyette bulundukları izâh edilmektedir: İşkodra Vilâyeti Jandarma Kumandanı Ferik Esad Paşa'dan mevrûd 23 Mart 1323 tarihli tahrîrat-ı mahsûsa'nın sûretidir: "... Üç mühim

şeye müsâdif uyûn u teessüf oldu. İşte bunlardan birisi ve birincisi Nemçe Postasıdır. Bu posta bir zamandan beri konsolatonun evrâkını alup götürmek vesilesiyle burada te'sîs eylemiş ise de şimdiki halde bu posta adeta şubeler güşâd edercesine şuraya buraya posta evrâkı ile beraber birtakım memhûr kutular dahi tevzî' ile Nemçe Postasının hükûmet-i seniyyece gümreklerce küşâd olunmamak ve dahl ve ta'arruzdan masûn bulunmak mülâbesesiyle bu kutular mühteviyâtı meşkûk kalmaktadır. İkincisi Cizvit rehâbininin gittikçe tekessür etmesidir. Bu Cizvitlerin ahâlî-i Hıristiyanı ve teb'â-i sâdıka-i hazret-i hilâfet-penâhiyi ne süretle ifsâd etmekte ve ne gibi fikirlerle hizmet etmekte bulundukları ma'lûm ve bunlar Fransa'dan hemen umûmiyetle teb'îd olunup diğer devletlerce kabûl edilmemesinden nâşî burasını tek ü tenha bulduklarından adeta makarr-ı ifsâd ve ikâmet ittihâz etmiş. Üçüncüsü İtalya'nın buraca te'sîs itdirdiği bankadır. Bu banka ikrâzâtını mezheb ve cemâ'ate hasr ve tahsîs etmeyerek mürâcâ'at ve emlâk terhîn edeceklere ale's-sevâ i'ta edebileceğine göre kısmen İtalya'nın meclûbı olan Katolik ahâlîsinden olarak geçenki hareket-i arzıyyede hâneleri münhedim ve mâil-i inhidâm ve fakr hallerinden dolayı ta'mîr ve kalan ahâlî-i islâmiyyeden birçoğunun da guşâd-ı dest-i taleb ve mürâcâ'atla ihtiyâclarını bu yüzden tehvîn etmek fikri sakîmine düşeceklerine göre buyût ve emâkin-i ahâlîyede bir kısm-ı a'zamı İtalya'nın zâhiren taht-ı terhîn ve bâtınen bi'n-nihâye taht-ı temlîkine geçmek îcâb edeceği..." hatırlatılarak Saray, olaylardan haberdar edilmektedir (BOA, İ. Husûsî, 27, 14 Ra 1325).

Arnavutluk'ta faaliyet gösteren misyonerlerin toprak ele geçirme ve yerleşme plânlarını sezen II. Abdülhamîd tedbîr almakda gecikmez: "İşkodra kasabasına bir sa'ât mesâfede yedi odalı bir hâne ile bâğ bahçe ve zeytinliği hâvî on sekiz dönümlük bir mahallin cizvit papazları nâzırı Avusturyalı Leo Kiyâma tarafından zabt idilmek üzre olduğundan bahsile buranın bir müsliman nâmına mübâya'asının..." gereği dile getirilir (BOA, Y. S. Husûsî, 236/40). Bulgarların tedâvisi maksadıyla İngilizler tarafından Ohri'de açılmak istenen hastahâne, benzer sakıncalarına dikkat çekilerek bu teşebbüse engel olunması istenir (BOA, İ. Husûsî, 39, 10 L 1321).

Arnavutluk'tan diğer ülkelere gitmek isteyenlerin hangi sebeple ve ne yöne seyahât edecekleri araştırılmış ve bu hususta da bazı tedbirler alınmıştır. "Draç ve Preveze ve İzmir ve Selânik İskeleleri'nde birer iskele komisyonu teşkîl edilmesi ve Amerîka'ya

firârın men'i zımnında lâzım gelenlere icrâ-i tebliğât olunması..." istenmektedir (BOA, İ. Husûsî, 41, 13 L 1325; BOA, İ. Husûsî, 9, 2 Ca 1325). Bir diğer İrade'de memleket dışına çıkanların maksatlarının ne olduğunun araştırılması istenmektedir: "Yedi yüz kadar Arnavut muhacirinin Cenûbî Amerika'ya müteveccihen Cenova'dan vapura râkib oldukları ve yekdiğerini müte'âkıb daha bir takım muhâcirîn kafilelerinin gidecekleri Roma sefâret-i seniyyesinden bildirilmesi üzerine muhâcirîn-i merkûmenin nere ahâlîsinden ve hangi milletden oldığı ve sebeb-i hicretleri sefâret-i müşârunileyhadan isti'lâm oldığına ..." denilerek (BOA, İ. Husûsî, 62, 27 M 1318),alınacak önlemler arsında yurt dışına çıkanların tekrar memlekete dönmemelerinin sağlanması da düşünülmüştür: "Selânik, Yanya ve Manastır Vilâyetlerinden Amerîka'ya giden eşhâsın ba'demâ memâlik-i şahâneye avdet etmemeleri ve hâlin men-i devâmı..." istenmiştir (BOA, İ. Husûsî, 85, 27 R 1320).

Bu hususta alınan tedbirlerden birisi de insanları birbirinin kefâleti altına sokarak kontrollerini kolaylaştırma siyâsetidir: "Rumelı'den Anadolu'ya gönderilen eşhâs-ı müslimenin kefâlet-i müteselsileye rabt edilmek nezâret-i mütemâdiye altında bulundurulmak üzre memleketlerine i'âdeleri muvâfik olacağı..." düşünülerek (BOA, İ. Husûsî, 120, 18 L 1322; BOA, İ. Husûsî, 121, 25 L 1322), benzer bir uygulama ile de: "Manastır, Selânik ve Kosova dâhilinde dolaşan çetelerle asker müfrezeleri arasında çıkan musâdemelerden eşkıyânın yerini bildirmeyen köylerin muhtâr ve ihtiyâr hey'etlerinin mes'ûl tutularak kefâlet-i müteselsileye bağlanmaları..." istenmiştir(BOA, R. Müf. Evrâkı, 554).

Dikkat çeken bir diğer husûs, II. Abdülhamîd'in diğer kıt'a ve bölgelerde tarîkat şeyhleriyle sıcak dostluk ve münasebetlerde bulunduğu halde, Arnavutluk'taki tekke ve şeyhlerini (dedeleri) de kontrol altında tutması ve gerekli gördüğünde îkaz edip cezalandırmasıdır: "Arnavud meşâyih ve dedegânının ve ale'l-husûs Arnavud milletine mensûb olanlarının Arnavud Cem'iyyeti bulunan Romanya ve İtalya gibi diyâr-ı ecnebiyyeye gidememesi içün gayr-i resmî olarak vilâyât-ı şâhânece tedabîr-i muktezıyye ittihâzı..." lüzumundan bahsedilerek bu konudaki hassasiyet dile getirilmektedir (BOA, İ. Husûsî, 113, 29 R 1316): Müslüman kadınlardan ba'zılarının Bektâşî tarîkına mensup

tekkelere devâm ve oralarda müskirât i'mâl etdikleri haberinin doğruluk derecesine, dair mâlûmat istenmekte ve bu husûsta gerekli tedbîrlerin alınması emredilmektedir (BOA, Y. S. Husûsî, 263/6). Diğer bir irâde'de ise bir takım babalar tarafından muhtelîf yerlerde Bektâşî tekkeleri te'sîs ettikleri bundan sonra ruhsatsız tekke te'sîs edemeyecekeleri emredilmiştir (BOA, R. Müf. Evrâkı, 4/348). "Berâtda vâkı' tekkenin post-nişîni iken Dersa'âdet'e gelmiş ve Zabtıyye Nezâret-i âliyyesince tevkîf kılınmış olan Ahmed Baba geçineceği mıkdâr ma'âş verilerek Trablusgarb'a i'zâmı.." ifadesinden bu hususstaki kararlılık ortaya konmaktadır (BOA, İ. Husûsî, 34, 12 Za 1315) Benzer bir hadisede de: "Avlonya Kazâsı'na muzâf Kuji karyesi ahâlîsini ifsâd ve izlâl etmekte oldığı beyân olunân Sâlîh Bâbâ'nın Trablusgarb'a teb'îdî..." uygun görülmüştür (BOA, İ. Husûsî, 51, 9 Z 1320).

İçeride alınan önlemlerle birlikte Arnavutluk dışında yürütülen faaliyetler de gizli ve açık ta'kib edilmiş; bu bölge ile ilgili kurulan dernek, birlik ve kongreler gözetim altında bulundurularak, neşredilen gazete, kitab ve bunun gibi evrâk sıkı bir kontrolden geçmiştir: "İtalya'nın, İşkodra ve Yanya ve Manastır vilâyetlerini işgâl etmesine müsâ'ade olunması talebini hâvî Romanya'da Arnavud komitesi tarafından Düvel-i Mu'azzama'dan ba'zılarına istid'â-nâme gönderildiğine dâir Bükreş'ten çekilen telgraf-nâme ilebu mevzuda uyarılarda bulunulmakta..." (BOA, İ. Husûsî, 93, 25 M 1320); ve İtalya devleti fahrî konsolosunun Varna'da Arnavutlardan oluşan bir derneğe başkanlık ve yardım yaptığı haber alındığından İtalya Hükûmeti nezdinde girişimde bulunulması istenmektedir (BOA, İ. Husûsî, 121, 28 M 1320).

Arnavutluk dışında *Cem'iyyet-i Fesâdiyyye* tarafından neşredilen kitab ve evrâk-ı muzırra'nın Kosova ve çevresinde dağıtıldığı tesbit edilmiş, bundan böyle bu gibi evrakın yurda sokulmasında ihmâli bulunan vâli ve diğer görevlilerin *hâin-i devlet* sıfatıyla tavsîf edilecekleri belirtilmekte ve sorumlulukları hatırlatılmaktadır (BOA, İ. Husûsî, 55, 18 Ra 1320). Güney İtalya şehirlerinin birisinde tertîb olunması düşünülen Arnavut Konferansı'nın iptâli için çalışılması emir buyurulmakta (.BOA, İ. Husûsî , 67, 28 B 1320) ve İtalya-Albane Komitesi tarafından tertîb olunmakta olan çetenin Arnavutluk'a sızmasının önüne geçilmesi ve diğer tedbîrlerin alınması için gayret gösterilmesi istenmektedir (BOA, İ. Husûsî, 33, 10 S 1321).

II. Abdülhamid, Balkanlar ve Ermenilerle ilgili Amerika'da oluşan hareketi ve basını dikkatle takib ediyordu. Dersa'âdet'e hayli uzak bölgelerde gelişen olaylardan kısa zamanda haberdar olması, dış siyâsette atacağı adımlar konusunda kendisine avantajlar sağlamaktaydı: "Amerika'daki Ermeni, Bulgar ve Arnavud komiteleri'nin ahvâl ve harekât-ı mefsedet-cüyânelerinin taht-ı tarassut ve takayyüdde bulundurularak bu sûretle merkûmların mâkâsıd-ı hâinâne ve bedhâhânelerine icrâ-i mahal verilmemek içün sûret-i mahsûsada i'zâm edilmekde bulunan me'mûrîn-i hafiyyeye tesviye olunmak üzre üç yüz liranın Hazîne-i Mâliyye'den tesviye ve i'tâsı ..." emredilerek (BOA, İ. Husûsî, 65, 21 S 1326) Yıldız'a ulaştırılacak bilgiler için Padişah'ın maddî fedakarlıktan kaçınmadığı anlaşılmaktadır.

İstihbârât konusunda gayr-i müslimlerin de kullanıldığını görmekteyiz. Filedelfiya'da mukîm *A. Bago* imzâlı bir mektup, Amerika'da cereyân eden olayların Arnavutluk ve Ermenilerle alâkalı yönünü Yıldız Sarayı'na bildirmektedir: "Gerçi lisân-ı Osmâniyyeye tamâmen âşina bulunmayup da güzelce ifâde-i merâm edemiyecek isem de arz olunacak mes'elenin gâyet mühim bulunması hasebiyle... Sâniyen Arnavud Komitatosu'dur. Bu Komitato ancak birkaç seneden beri teşkîl edilip Arnavud ehl-i müslim ve gayr-i müslimden ibâretdir. Bu Komitato'nun Newyork kazâsı'na tâbi' Camptown'da ve nefs-i Boston kasabalarında birer riyâseti vardır. komitâtonun fikri ancak Arnavud fikrine hizmet etmeyen gerek ehl-i müslimân ve gerekse gayr-i müslimden her kim olur ise olsun katl etmek ve şu sûretle ahâlîyi cebren isyâna mecbûr etdirmesidir...." (BOA, Y. M. Marûzât, 304/80)

2.6. II. Meşrûtiyet'in İlânı Öncesinde Balkanlar

II. Abdülhamid'in *denge siyâseti* üzerine kurulu dış politikası, Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinin devâmında etkili olmuş; fakat Avrupa devletlerinin baskı ve tahrîklerinin bölge üzerindeki ağırlığının şiddetle hissedildiği, bağımsızlık arzularının Padişaha ve yönetimine karşı muhalefetin dışarıda ve içeride gittikçe güçlendiği yıllarda, artık Abdülhamid'in *mevcudu muhafaza etme* düşüncesi, yerini *en az kayıpla ülkeyi idâre* siyâsetine terk etmiş olmalıdır.

12 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Andlaşması, Osmanlı Devleti'nin mirasından pay kapmaya çalışan Düvel-i Mu'azzama'nın arzularını tatmin etmemiş; fakat Hristiyanların bulundukları bölgeleri küçük devletcikler halinde *hasta adam*'ın bünyesinden koparmakla devletin gücünü kırmağa çalışmışlardır.

Berlin Andlaşması'ndan sonra Balkanlar'ın en problemli bölgesi Makedonya olmuştur. Daha önce bu adla anılmayan topraklar, Bulgaristan'da 1902'de *Makedonya* adlı komitenin kuruluşundan sonra bu şekilde isimlendirilmiştir. Aslında Makedonya'da, nufûs dağılımları farklı olan birçok unsur, birlikte yaşamaktaydı (Karal, VIII:146).

Berlin Kongresi'nin 23. maddesi Makedonya'da ıslahât yapılmasını öngörüyordu. Osmanlı Devleti 1880'de *Rûmeli Vilâyetleri Nizâm-nâmesi*'ni hazırlamış ve II. Abdülhamid de bu konuda Avrupa Devletleri'ne söz vermiştir. Ne var ki, Makedonya'da ıslahât yapılmasının baş teşvikçileri, bu bölgenin bağımsızlığını elde edip, Bulgarların nüfuz alanına düşmesinden endişe duyan Avusturya-Macaristan ile Rusya idi. Padişah bu konuda yavaş davranarak düzenleme konusunu rafa kaldırmıştır (Öke, 1982:260).

Bulgarların, millî kiliselerini kurduktan sonra Makedonya'daki dînî faaliyetlerini artırdıklarını; yine bu maksatla kurulan siyâsî teşekkül ve komitelerin 1890'dan itibaren her türlü baskı ve terörü uygulayarak Makedonya'nın muhtariyetini elde edip Bulgaristan'a ilhâkını te'min için çalıştıklarına yukarıda temas etmiştik.
Bulgar komitelerinin, dağınık şekildeki eşkiyâlık faaliyetleri karşısında Yunanistan'dan gelen Rum çeteleri bunlarla çarpışmakta idi ve bu hareket Bâb-ı Alî tarafından destekleniyordu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti Üsküb, Manastır, Prizren gibi Sırpların kalabalık bulundukları yerlerde Sırp-Ortodoks kiliselerinin kurulmasına müsaade ediyor; diğer taraftan da Makedonya Ulahlarının Rumlaşmasına engel olmak için gerekli tedbirleri alıyordu. Böylece Makedonya Hristiyanları âdeta birbirine düşmüş bulunuyordu (Heyet, VI, 1957:3390).

21 Eylül 1902 tarihinde Bulgar çeteleri tarafından çıkarılan ihtilâl, Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı. Makodenya Komitesi, Mayıs 1902'de Makedonya ve Arnavutluk'un muhtâriyeti için bir programı hazırlayıp padişaha hitâben yayınlandı (Karal, VIII:154). Berlin Andlaşması'nda imzası bulunan büyük devletler, andlaşmanın 23. maddesiyle Selânik, Manastır ve Kosova bölgelerinde tatbik edilecek düzenlemelerin bu ihtilâl vesilesiyle bir an önce hayata geçirilmesini istediler. Abdülhamid, eski Yemen Vâlîsi Hüseyin Hilmi Paşa'yı *Vilâyet-i Selâse Müfettiş-i Umûmîsî* ta'yin ederek (1 Aralık 1902) Genel Müfettiş'in görev ve yetkilerini belirten bir talimatnâme hazırladı. Ayrıca *Rûmelî Vilâyetleri Islahât Komiyonu*'nu kurarak başına Avlonyalı Ferîd Paşa'yı tayin etti. Bütün bu işlerin amacı, 23. maddenin uygulanmasına meydan bırakmadan Makedonya meselesini halletmek ve gerekli düzenlemeleri yapmaktı (Heyet, VI, 1957:3391). Fakat bu tedbirlerin de köklü çözümler getirmeyeceği daha sonra çıkan karışıklıklardan anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin tesbit ettiği ıslahat programını yeterli görmeyen Rusya ve Avusturya *Viyana Islahat Programı* adı ile yeni düzenlemeleri içeren tekliflerini Osmanlı Devleti'ne sundular (21 Şubat 1903) Sunulan programın maddeleri kısaca şöyledir:

a) Polis ve jandarma, Osmanlı Devleti hizmetine girecek yabancı uzmanlar tarafından düzenlenecektir.
b) Jandarma'nın Hıristiyan ve Müslüman nisbeti, bulundukları vilâyetin Hıristiyan ve Müslüman nüfus nisbetine bağlı olacaktır.
c) Hıristiyan köylerin bekçileri Hıristiyanlardan seçilecektir.
d) Genel af ilân edilecektir.
e) Üç vilâyet bütçesi Osmanlı Bankası'nca kontrol edilecektir.
f) Aşâr yerine toprak vergisi konacaktır (Heyet, VI, 1957:3392).

Yeni düzenlemeler Makedonya'da huzur getireceği yerde daha içinden çıkılmaz bir ortam oluşturdu. Bulgaristan, Makedonya Komitesi'nin faaliyetlerine müsâmaha göstermeyeceğini resmen ilân etti ise de, komiteyi eskisinden daha fazla himaye etmeğe devam etti. Diğer yandan Osamanlı Devleti'ni, Bulgar hudûdunda kuvvet yığmakla ve

Makedonya'daki Bulgar halkına zulüm yapmakla itham etti. Esasen bu ıslahat, Müslüman ahâlî arasında da hoş karşılanmadı. Hıristiyanlardan jandarma ve kır bekçisi tâ'yin edilmesi, Kosova'da Arnavutlar arasında ayaklanmalara sebep oldu. Üsküb'de Rus Konsolosu'nun bir Arnavut tarafından öldürülmesi, Rusya'nın sert protestosuna neden oldu. Sırp ve Bulgar komitacıları bu olayları fırsat bilerek tekrar dağlık bölgelere çekilip baskın ve tedhîş olaylarına başladılar (Karal, VIII:158). 2 Ağustos 1903'te başlayan ihtilâl kan alarak devam etti. Bulgar çeteler bu esnada Selânik Osmanlı Bankası'nı dinamitlediler ve merkezi Manastır olmak üzere otuz bin çeteci, Bulgarların meskûn bulunmadığı şehir ve kasabalarda öldürme ve yağmalamada bulundular. Bu arada Arnavutluk'ta da kıpırdanmalar kendini gösteriyor, muhtâr veya müstakil Arnavutluk taraftarları millî isteklerine ters buldukları ıslahat programının tatbikine engel olmak için İpek ve Yakova'da toplanıyor; yer yer Sırplara saldırıyorlardı. Bu maksatla çıkartılan iİhtilâl, üç ay süren bir çabadan sonra ancak bastırılabildi. 2 Ekim 1903'te Rusya Çarı ve Avusturya İmparatoru Avusturya'nın Mürzteg şehrinde biraraya gelerek hazırladıkları yeni programı Bâb-ı Alî'ye sundular (Heyet, VI, 1957:3392; Karal, VIII:159).

Mürzteg programında özetle aşağıdaki istekler sıralanmaktadır: a) Makedonya'da yapılmakta olan ıslahatın kontrol ve murakabesi için Rusya ve Avusturya, Umûmî Müfettiş Hilmi Paşa'nın yanında bulunmak üzere özel memurlar tayin edeceklerdir. Bunların görevi, Umûmî Müfettiş'in dikkatini Hıristiyan halkın ihtiyaçları üzerine çekmek, mahallî otoritelerin sû-istimallerini göstermek, İstanbul'daki elçilerin tavsiyelerini Umûmî Müfettişe bildirmek, hükümetlerini Makedonya'da olup bitenler hakkında haberdar etmek olacaktır. b)Makedonya'daki jandarma ve polisin seçimi ile ıslahı yabancı bir generale verilecek ve generalin ma'iyyetinde gereği kadar yabancı subay bulunacaktır.c) Genel af ilân edilecek; yakılan köylerin ta'mîri için hükümetçe yardım yapılacak ve bu gibi yerlerin halkı bir yıl boyunca vergiden mu'âf tutulacaktır. Vilâyet-i Selâse'nin hudûdları ta'yîn ve tashih edilerek Hıristiyan halktan devlet hizmetlerine me'mûr ta'yin edilecektir (Karal, VIII:159).

II. Abdülhamid, bu teklîfleri devletin hükümranlık haklarına aykırı bulduğu için kabul etmedi. Almanya'nın araya girmesiyle devletin hak ve hukukuna zarar getirmeyecek

olanların görüşülebileceğini bildirdi. Buna göre Makedonya'daki Osmanlı Jandarması'nın seçimi işini bir İtalyan generali üstleniyor ve beraberinde yirmi beş yabancı subayın bulunabileceği kabul ediliyordu. Serez'de ve Selânik'te Fransız subaylar, Drama'da İngiliz subaylar, Üsküb'de Avusturyalı subaylar ve Manastır'da İtalyan subaylar görev yapacaklardı (Heyet, VI, 1957:3393).

Mürzteg programı'nın tatbikatıyla bazı olumlu gelişmeler sağlandıysa da komitecilik tamamen kaldırılamadı. Makedonya'daki mâli düzenlemelerle ilgili ıslahat projesi ve devletlerarası bir mâlî komisyon kurulması da bölgeye barış ve sükûnu getiremedi. Din ve ırk farkları yüzünden topluluklar arasındaki nefret daha da artarak devam etti. Bu arada, faaliyetini Makedonya'ya nakleden *Genç Türkler Cem'iyyeti* Makedonya'yı Türkleştirmeye kalkışmakla Makdonaya meselesi müzmin bir hâl aldı ve Balkan Harbi'ne kadar sürdü (Karal, VIII:161).

II. Abdülhamid'in şahsına ve rejimine karşı çıkan gruplar, çeşitli isimler altında toplanarak onu tahttan uzaklaştırmağa muvaffak olmuşlardır. Tarihte *Genç Osmanlılar*, *Jön Türkler* ve sonrasında *İttihat ve Terakkî* çizgisinde devam eden muhalefet, yöntem ve çalışma tarzı itibariyle farklılıklar gösterse de, amaç yönüyle aynı ideali paylaşmaktaydılar: Müstebid Padişahı ve rejimini ortadan kaldırıp meşrûtî idâreyi tekrar tatbîke koymak.

II. Abdülhamid yönetimine karşı başlıca üç kaynaktan beslenen bir karşı hareket mevcuttu: Birincisi, yüksek öğretim kurumlarında (özellikle tıbbiye ve harbiye okullarında) gençler arasında başlayan gizli cemiyetler kurma akımı. İkincisi Paris, Cenevre, Kahire gibi merkezlerde bir araya gelen aydın gruplaşmaları ve üçüncüsü, üyelerinin çoğunu subayların oluşturduğu ve ordu dışındakileri de içine alan gizli komite ve dernekler (Heyet, VII, 1993:241).

Sultan II. Abdülhamid 18 Şubat 1878'de *Meclis-i Mebûsân*'ı tatil ettikten sonra şunları söylemişti: "Babam Sultan Abdülmecid'i taklîd ederek müstakil müesseseler vasıtasıyla ve ikna yolu ile ıslahat yapmaya teşebbüs etmekle büyük hata ettim. Bundan sonra büyük babam Sultan Mahmûd'un yolunu takib edeceğim. Büyük babam, muhafazası Allah

tarafından bana tevdi' edilen milletimin ancak kuvvet ve şiddetle idâre edilebileceğini anlatmıştı..." (Haslip, 1964:167). Yine bu mevzuda aldığı kararın doğruluğunu müdafâ eden Padişah,şu mütâlaalarda bulunmaktadır: "Meşrûtiyetle idâre edebilmek için memleketimiz kâfî derecede olgun değildir. Bu bizim için felâket olur. Çünkü bu idâre bütün fertler arasında müsâvâtı icâb ettirir. Bizde ise böyle birşey düşünülemez. İmparatorluğumuz Türklerden Arablardan Rûmlardan, Ermenilerden Bulgarlardan, Ulahlardan, Arnavutlardan, Yahudilerden teşekkül etmiştir. Bu unsurlar kazâî istiklâllerinden ve kiliselerini kendi idâre etmek hakkından vaz geçmek istemezler. Bundan başka müşterek bir dilimizin olmadığı da ma'lûmdur. Gene bu unsurlardan hiç birinin ana dilinden vazgeçip Türkçeyi resmî dil olarak kabul etmeyeceği de âşikârdır." (Abdülhamid, 1975:106-107).

Meclis'in kapatılmasının haklı mı yoksa haksız mı olduğunu, o günün şartları içerisinde değerlendirmek gerektiğini belirttikten sonra, II. Meşrûtiyet'in ilânını hazırlayan sebepler üzerinde duralım: 1890 (1305) yılında askerî okuldan beş arkadaş gizlice bir araya gelerek daha sonra İttihat ve Terakkî adını alacak olan *İttihâd-ı Osmânî* cemiyetini kurdular (Cevrî, 1909:26-27). Arnavutluk'un Ohri sancağı'ndan olan İbrahim Etem (Temo), lider durumunda bulunuyordu. Cemiyyeti kurmadan önce İtalya Napoli'de bulunan Karbonari Kulübü'nden esinlendiği ve Brindizi'deki mason locasına kayıtlı olduğu kaynaklarda zikredilmektedir (Tepedelenlioğlu, 1960:39). Kısa zamanda Mekteb-i Tıbbıye'de üyelerini artıran cemiyyet, padişahın olaydan haberdar olmasıyla dağıtıldı; mahkeme kuruldu ve suçlu görülenler tıbbıyeden atıldılar. Bir kısmı yurt dışına çıkarak burada faaliyetlerini sürdürdü (Ramsaur, 1972:42-43).

Fethi Okyar Bey, İttihat ve Terakkî Cemiyyeti'nin kuruluşunu ve cemiyyete girişini anlattığı hatıratında şu bilgileri verir: "Cem'iyyetin yurt dışındaki teşkilâtları da Sultan Hamîd'in baş hafiyesi Ahmed Celâleddin Paşa'nın çabasıyla büyük ölçüde dağıtıldı, sadece Paris'te Ahmed Rıza ve Sultan Hamîd'in öz hemşiresi Seniha Sultan'la Damat Mahmut Paşa'nın oğlu Prens Sebahattin Bey dönüşü kabullenmediler. Yurt içinde gizli teşkilâtlanma devam etti ve 1897 Osmanlı-Yunan savaşından sonra genç subayların toplandığı, Rûmeli'ndeki üçüncü orduda yayıldı, genişledi. Büyük devletlerin ve Balkan

hükûmetçiklerinin düşünce ve eylemde açık alanı haline gelen Makedonya'da Saray ve Bâb-ı Alî duruma tamamen hâkim olamadığı için İttihâd ve Terakkî, yurdun diğer bölgelerine göre Rûmeli'nde daha serbest ve rahat gelişiyor, meşrûtiyeti i'lân da'vâsına taraftar buluyordu." (Okyar, 1980:20)

İttihad ve Terakkî Cemiyyeti'nin bir diğer üyesi olan Kâzım Nâmî Duru Arnavut ve Makedonya'da bulunduğu yılları anlattığı eserinde cem'iyyet ve bölge hakkında çeşitli bilgiler aktarır ve cemiyyete girişini şöyle anlatır. "İçinde dört-beş sene yaşadığım, elli dört yıl önce ayrıldığım Tiran bende iyi duygular bırakmıştı. İşte bu Tiran'da sekizinci şubesi İşkodra'da bulunan Osmanlı İttihad ve Terakkî Cem'iyyeti'ne 1898'de 31 numara ile girmiştim." (Duru, 1957:6)

II. Abdülhamid'in yurt dışında faaliyet gösteren Jön Türk hareketine karşı aldığı önlemler ve siyâset etkili olmuş; Ahmed Rıza ve Prens Sebahattin Bey'in dışındaki kişilerin kurdukları cemiyyetler gücünü kaybederek dağılmışlardır. Ahmed Rıza'nın görüşleri Pozitivizm'in etkisinde kalarak şekillenmişti. Meşrûtiyetle birlikte *merkeziyetçi* bir idâre tarzı benimsenmekteydi. Hatta A. Comte'un kurduğu Pozitivizm cemiyyetine üye olmuş; 1896'da çıkarmağa başladığı *Meşveret* gazetesinin başlığı altında pozitivizmin sloganı olan *Orde et Progres* sözünü koymuştu (H. Menteşe, 1986:111). *Nizâm ve terakki* anlamına gelen bu deyimden ilham alarak Jön Türklerin merkeziyetçi kanadı cemiyyetlerini *İttihâd ve Tereakkî* şeklinde isimlendirmişlerdir (Tunaya, II, 1985 :69-70).

Prens Sebahattin Bey de *Adem-i Merkeziyetçilik* fikrini savunuyor; oluşturdukları cem'iyyete, *Teşebbüs-i Şahsî* ve *Adem-i Merkeziyet* ismini veriyorlardı. Bu hareket, Frederic Le Play'ın görüşlerini içeren *Science Sociale ('İlm-i İctimâ'î)* doktrininden etkilenmişti (Tunaya,1960:69-70).

4-9 Şubat 1902'de Paris'te toplanan Jön Türk Kongresi'de Arnavutlar da temsil edilmekteydi (Ramsaur, 1972:91). Aynı yıl içinde Paris'te Romanya'lı Gika'nın başkanlığında toplanan Arnavut Kongresi'nde Arnavutluk'un muhtariyetine karar verildi. Avrupa devletlerinin 1903'te Osmanlı Hükûmeti'ne kabul ettirdikleri Makedonya Islahatı

Plânı sonrasında Bükreş'te toplanan Arnavut Kongresi (1904), Osmanlı Hükûmeti'ne karşı mücâdeleye geçilmesi ve Gika liderliğinde gizli bir komitenin oluşturulmasını kararlaştırdı (İA, 1:590).

Arnavutluk politikacılarından 1908 öncesi ve sonrasında aktif rol üstlenenlerin başında Prens Sebahattin'in ikinci adamı sayılabilecek İsmail Kemal Bey, II. Abdülhamid tarafından tâkibata alınmış 1 Mayıs 1900 yılnda Nichalos Oconor isimli İngiliz Sefiri'nin yardımıyla bir İngiliz gemisine bindirilip yurtdışına çıkarılmıştır (Ramsaur, 1972:78). Brüksel'de *Le Saul de L'abonie* ismli bir gazete çıkarıp, *Albania* adlı gazetede de yazılar yazmıştır (Akşin, 1972:117).

10 Haziran 1908'de Rus Çarı ile İngiltere Kralı, *Makedonya'da Reform Tasarısı*'na son şeklini vermek için *Reval*'de buluştular. On gün sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı tasarı hazır olur olmaz diğer devletlerin onayına sunulacağını yarı resmi olarak ilân etti. Fakat buna vakit kalmadı; o sırada Makedonya'daki Osmanlı Ordusu'nda ihtilâlcı propaganda yürütülüyor, ayaklanma fikri subaylardan başlayıp en alt kademelere kadar yayılıyordu. Özellikle Manastır ve Selânik kaynıyor, Niyazi ve Enver Bey'ler Manastır'da faaliyette bulunuyorlardı (Andonyan, 1975:166).

Reval görüşmesi ve kararları Arnavut vatan severlerini çok ürkütmüş, telâşa düşürmüştü. Bundan dolayı 6000 kadar Müslüman Arnavud, Firzovik'te toplanmışlardı. Bu toplanma, İttihat ve Terakkî Cemiyyeti'nin işine yaramış; Selânik ve Manastır'dan gelen kırk kadar üye burada toplanmış bulunan ahâlînin ileri gelenlerine Abdülhamîd'e hitâben bir telgraf çekilmesini sağlamışlardı. Bu olayın II. Meşrûtiyet'in ilânında etkili olduğu bilinmektedir (Aynî, 1943:274).

Haziran 1324 senesinde Mitroviçe-Üsküb Tren yolu üzerinde Kosova vilâyeti Priştine sancağına bağlı bir nâhiyede gerçekleşen bu olayın aslı şu şekildedir: Üsküb'de yabancıların yüksek tabakasına mensup çocukların devam ettiği okulun müdürü ile Üsküb Tren hattı mühendisinin Firzovik'te Sarayyeri denilen yerde öğrencilerle bir kır gezisi yapmak, açık hava tiyatrosu sahnelemek gibi görünen amaçları, Arnavutlar tarafından

nâmus ve haysiyyete dokunacak faaliyetler şeklinde algılanmış ve çevre köylerin Müslüman halkı bu bölgede toplanmaya başlayarak olay, geniş bir tepki hareketine dönüşmüştür. Olanlardan haberdar edilen öğrenciler ve idârecileri ise vazgeçip geri dönmüşlerdi. Aslında halk yapılacak gezinin, Avusturya'nın Kosova'yı işgâline zemin hazırlayacağını düşünerek bu davranışta bulunmuştu. Bu sırada aslen Arnavut olan Şemsi Paşa müdahale için gelmiş ve olayları bir miktar yatıştırmayı başarmıştı. Fakat Şemsi Paşa Firzovik'ten hareketinden iki gün sonra 24 Haziran 1324'te Manastır'da öldürüldü (Külçe, 1944b:44-45).

Şemsi Paşa'nın ölümü, Rumeli'nin dört bir tarafına bildirildi. Firzovik Toplantısı'nı hazırlayanlar, kalabalık dağılmadan Saraya ve Bab-ı Ali'ye devamlı telgraflarla Meşrutiyet'in derhal i'lan edilmesini talep ettiler (Okyar, 1980:15). Nihayet Rumeli'nden Yıldız Sarayı'na uzayan baskı, Padişahı nihâî karara götürdü ve Sadarette bir değişiklik yaparak, Kâmil Paşa'nın yerine Said Paşa'yı getirdi. Kabine üyelerinin Meşrûtiyet lehinde kendisine vermiş oldukları mazbatayı da tedkîk ettikten sonra Meşrûtiyeti i'lân ederek Meclis'i de açacağını ifâde etti. 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde Meşrûtiyet resmen ve fi'ilen i'lân olundu (S. Ayverdi, III, 1981:91-92).

Meşrûtiyet'in i'lânı Türkiye'nin her tarafında birçok sevinçli gösteriyle karşılandı; değişik unsurlar arasında gûya vatandaşlık ve kardeşlik bağlarının sağlamlaştırılması yolunda nutuklar söylenmesine, ziyafetler verilmesine, sarıklı hocalarla papasların bir araba içinde sokaklarda dolaşmalarına sebep olmuştu (Aynî, 1943:274); Selânik'te, Hristiyanlar ve Müslümanlar kucaklaşırken, komitacılar dağlardan inip şenliklere katılıyorlardı. Enver Paşa şöyle bağırıyordu: "Bundan böyle Bulgar, Yunan, Eflâk, Yahudi, Müslüman yoktur. Hepimiz kardeşiz, eşitiz ve Osmanlı olmaktan gururluyuz." (Castellan, 1993:380)

3. II. ABDÜLHAMİD SONRASI ARNAVUTLUK

3.1. İttihad ve Terakkî İktidârı'nın Arnavutluk Politikası

Meşrûtiyet'in i'lânı ardından seçimlere gidildi (14 Aralık 1908).Yapılan seçimde milletvekili dağılımı şu şekilde oluştu: 142 Türk, 60 Arab, 25 Arnavud, 23 Rum,12 Ermeni, 5 Yahûdî, 4 Bulgar, 3 Sırp ve 1 Ulah Milletvekili (Danişmend, IV, 1972a:368-369).

Bu arada önemli olaylar peş peşe meydana gelmiştir. Avusturya ve Macaristan 6 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhâk etmiş; bir gün önce de Ferdinand Bulgaristan'ın bağımsızlığını i'lân ederek Çar ünvanıyla devletin başına geçmiştir. Diğer taraftan Girit Meclisi Yunanistan'a katıldığını bildirmiştir (Castellan, 1993:380-381).

Kuzey Arnavutluk'taki şehirli ve muta'assıp Arnavutlar, Kânûn-i Esâsî sayesinde bundan sonra daha ziyade şer'î ahkâmın geçerli olacağını, sonradan konan vergilerin kaldırılacağını ümid ediyor; genç ve hür fikirli Arnavutlar da Manastır, Elbasan ve Tiran'da yaptıkları toplantılarda Arnavutçanın resmî dil olarak kabûlünü ve okullarda okutulmasını ve Arnavutça'nın lâtin harfleriyle yazılmasını talep ediyorlardı (Aynî, 1943:280).

Bu dönemde İstanbul, Manastır ve Görüce'de Arnavutça gazeteler çıkmağa başlarken, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde bulunan Arnavut aydınlar Türkiye'ye dönüp Meclis-i Mebûsân'a girmek veya Arnavutluk için çalışmayı plânlıyorlardı. Meclis'te bulunan İsmail Kemal, Hasan Priştine, Esad Toptanî, Müfid, Süreyya Flora gibi Arnavut milletvekilleri Hürriyet ve İtilâf Fırkası içerisinde İttihad ve Tarakkî muhalifi olarak faaliyetlerini sürdürüyorlardı (İA; I:591). Memleketin içinde bulunduğu bu kritik dönemde İttihat ve Terakkî henüz iktidâra tamamiyle hakim görünmüyordu. Meclis'teki unsurların milliyetçilik duygusuyla hareket etmesi sonucu *Meclis-i Mebûsân* muhtelif Osmanlı

milliyetlerinin Türklüğe karşı mücâdele sahnesi haline gelmişti (Danişmend, IV, 1972a:369).

II. Abdülhamid'in *artık suyun akıntısına gideceğim* diyerek merkezde tuttuğu yetki ve kuvvetin dağılmasına göz yumması veya gelişen olaylardaki müdahale gücünün zayıflaması yurt içinde ve yurt dışındaki dengeleri yerinden oynattı ve kendisini, Osmanlı Tahtı'ndan uzaklaştırılmasında sebep olarak kullanılacak bir hareketin içinde savunmasız bıraktı. Tarihte *31 Mart Vak'ası* olarak bilinen ve üzerinde tartışılıp yorumlar yapılan bu olayın nasıl ve niçin meydana geldiği, hangi amaçları içerdiği üzerinde durmayacağız. Fakat gerçek olan şu ki, bu olay, İngiliz ve Alman rekabetinin Osmanlı Devleti üzerindeki güç dengelerini kendi lehlerinde değiştirme arzusuyla oynadıkları oyunlardan birisiydi ve planladıkaları gibi kısa zamanda bekledikleri sonucu elde ettiler (Bk. Akşin, .1972 ; A.Cevad, 1960; Danişmend, 1974b; Kutay, 1977; Rıfat, 1329).

Olayların durulmaya başladığı sırada Abdülhamid, Sadâret makamına Tevfik Paşa'yı, Harbiye Nezaretine de Ethem Paşa'yı getirdi. Meclis'e başkanlık eden Arnavut mebûs İsmail Kemâl ise, Kâmil Paşanın Sadr-ı azam, Nazım Paşanın da Harbiye Nazırı olmasını arzu ediyordu (Rıfat, 1329:56).

31 Mart Olayı'nın Rumeli'de Meşrutiyet'in ilgası şeklinde anlaşılması üzerine, Selânik'te Mahmut Şevket Paşa'nın başkanlık ettiği görüşme sonucunda İstanbul'a meşrûtiyetin kurtarılması amacıyla bir askerî kuvvet gönderilmesine karar verildi. *Hareket Ordusu* adını alan bu birlik çeşitli unsurları da içine katarak İstanbul'a doğru yola çıktı (Danişmend, IV, 1972a:375). Mahmut Şevket Paşa komutasında Ayastefanos (Yeşilköy)'e kadar ilerleyen ordunun neyi amaçladığı, askerler tarafından kesin bilinmiyor; İttihat ve Terakki'nin Abdülhamid'i hal'etme gayesi de henüz gizli tutuluyordu. Mahmut Şevket Paşa böyle bir niyetin asker arasında duyulmasından endişe ediyor ve Meclis Başkanı Ahmed Rıza Bey'e bu hususta şunları söylüyordu: "Yolda gelirken haber aldım. Mebûsan ve A'yân, padişah'ın hal'ini müzakere ediyorlarmış. Ben maiyetimdeki askeri, Meşrutiyet'i ve Padişah'ı kaldırmak isteyenleri te'dib edeceğiz, padişah ve milletin canı tehlikede diyerek buraya kadar getirdim. Hal'in bizim

tarafımızdan vukû' bulacağını asker duyarsa isyan eder, mahvoluruz. Siz Ayân ve Mebusan'a gizlice anlatınız. Şimdilik ses çıkarmasınlar..." (A. Rıza, 1988:24)
Hareket Ordusu 10 Nisan'da İstanbul'a girmeye başladı. II. Abdülhamid bu derme-çatma orduya karşı koymak isteyen Yıldız Sarayı Hassa Ordusu'na çatışma çıkarılmaması konusunda uyarılarda bulunarak: "Asker zinhar kurşun atmasın. Eğer kurşun atacak olursa, ilk önce beni vursunlar, sonra kurşun atmağa başlasınlar..." demiş ve kan dökülmesinin önüne geçmek istemişti (A.Cevad, 1960:71).

Hareket Ordusu Yıldız Sarayı'nı abluka altına almış ve yetkileri eline geçirmişti. Ardından Meclis-i Mebûsan Padişahın tahtan uzaklaştırılmasını görüşmeye başlamış (27 Nisan 1909) ve Şeyhü'l-İslâmlık'tan alınan fetva ile de Sultan'ın hal'ine karar verilmişti. Yerine Veli'aht Sultan V. Mehmet Reşad geçiriliyordu.

Sultan'a hal' fetvasını tebliğ edecek kişilerin farklı din ve milliyetten olmaları dikkat çekiciydi. Hele Padişah'ın güvendiği ve özel ilgi gösterdiği Arnavut milletinden birinin (Esad Toptanî) bu heyette bulunması ibret vericiydi. Abdülhamid, kendi maiyyetinde yetişmiş ve ekmeğini yemiş, aslen cahil olan Zabtiye Nâzırı Esat Toptânî Paşa'nın böyle bir işte rol oynamasından oldukça üzüntü duymuştu (N.Tansu, 1970:49). Aslında Esad Toptânî ileride Arnavut Kralı olmak için İtalyanlarla işbirliği yapmaktan çekinmemiş; Balkan savaşında İşkodra kalesini kahramanca savunan Hasan Rıza Paşa'yı da bir suikastle arkadan vurarak o öldürmüştü (Okyar, 1980:45).

Abdülhamid Çırağan Sarayı'nda ikâmet etme isteği kabul edilmeyerek yakın ailesi ile birlikte Selânik'e götürüldü ve Balkan Harbi sonlarına kadar burada göz hapsinde tutuldu. II. Abdülhamid'ten sonra yeni bir dönem başlıyordu; artık dışarıda ve içerideki ayrılıkçı ve yıkıcı faaliyetler daha serbest bir ortamda yüksek sesle propagandalarını sürdürebilirdi. Osmanlı Devleti'nin 33 yıl hassas dengeler üzerinde yürüyen siyâseti genç, cesûr fakat acemî politikacılar elinde kısa zamanda büyük tehlike ve kayıplarla yıkılmağa doğru sürüklenecekti.

Meşrûtiyet'in i'lânının Arnavutlar arasında da sevinçle karşılandığını söylemiştik. Fakat bu sevinç kısa zamanda yerini endişe ve korkuya bıraktı. Arnavut milletvekilleri ve Arnavut dernekleri Arnavutça'nın lâtin harfleriyle yazılmasını, okullarda okutulmasını, memlekette i'mâr ve ıslahın bir an önce tatbîkini istiyorlardı (Aynî, 1943:281).

Osmanlı Arnavutlar İttihad Kulübü (1326/1908) yılında bu isteklerini şu şekilde sıralamaktaydı:**Ta'limât** "Hey'et-i Mahsûsa'nın icrâ edeceği vesâya ve teblîgât. *1. Madde:* Şimdiye kadar sû-i idâre yüzünden görülen mazarrâtın memleketimizi ve ahâlîmizi her dürlü medeniyyet ve ma'arifden mahrûm bırakdığı cihetle seyyiât-ı sâbıkânın bütün safâhâtı teşrîh edilecekdir. *2. Madde:* Şer'-i Şerîf'in ussül-esâs-ı hikmeti olan usûl ü şurûtunun adâlet ve insâniyyet ve ma'arifte edeceği hıdemât-ı mühimmeden bahs ve umûm İslâm'ın hilâfete merbûtiyyet-i ebediyyesi dermiyân olunacakdır. *3.Madde:* Bu idâre-i adâlet-i kesîrâneye karşı bi'l-umûm vatandaşlarımızın mükellef oldukları vezâif. *4. Madde:* Arnavudların hıdmet-i mukaddese-i askeriyyeyi îfâya müsâraatlerine aid vezâif-i mühimme-i şer'iyye ve bir düşmanın... ihtimaline karşı her yerde sunûf-ı mu'alleme-i askeriyyeyi teşkîl eden efrâddan başka vatanın selâmetini te'mîne fedâ-i cân edecek kaç nefer çıkabileceğinin sebt-i defter edilmesini ve her sene bir-iki ay ta'lîm icrâ eylemesi. 5. *Madde:* Hıristiyanlar'ın terâkkıyyât-ı medeniyye ve servet ve muktesebât-ı ticâriyyesine nazaran Ehl-i İslâm'ın ne gibi vesâit ve teşebbüsât ile terakkî etmeleri lâzım geleceği. *6. Madde:* Osmanlılık nâm-ı mahallî altında mezâhib-i muhtelife erbâbından olan vatandaşlarımızın evâmir-i celîle-i Kur'aniyye ve ahkâm-ı şer'ıyye dâiresinde tamâmî-î muhafazısıyla münâsebât-ı hâlise ve revâbıt-ı sâmîmie-i insâniyyet-kârâne dâiresinde hem-dost-ı vifâk ve ittihâd olmak lüzûmı. *7. Madde:* Memleketimizin mevkı-'i coğrâfî ve siyâsisî gâyet mühim ve nâzik olup Avrupa devletlerinin enzâr-ı dikkati hep oraların ahvâline mün'atıf bulunduğundan ilka'ât-ı bedhâhâne ve teşvîkât-ı hâinâne mahsûli olabilecek şâyi'ât-ı düşmenâneye zinhâr aldanılmayarak muhafaza-i metânet olunması. *8. Madde:* Bütün efrâd-ı ümmetin nûr-ı irfân ile tenevvür ve ahlâk-ı fâzıla ile temeyyüz etmesi ve cehâletin ref'i esbâbının istikmâli terakkî ve temeddünün esâs olmak i'tibâriyle mektebler te'sîsi ve ahlâkın tehzîbi nazar-ı dikkat ve ehemmiyyete alınacaktır." (BOA, Y. Kâmil Paşa Evrâkı, 86/34)

Arnavutların II. Abdülhamid döneminde özel statü gereği bulundukları konum, İttihad ve Terakki iktidârının yürüttüğü polikada dikkate alınmayacaktı. Osmanlı unsurlarını *Osmanlılık* fikri etrafında toplamak amacıyla her bölgede aynı uygulamaların ve düzenlemelerin geçerli olacağını savunan yeni yönetim (İA, 1:591) üst üste yaptığı hatalarla Osmanlı'nın sâdık ve eski dostları olan Arnavutları küstürüyor; bu toprakların da devletten kopmasına zemin hazırlıyordu.
Arnavut halkı Şemsi Paşa'nın öldürülmesine ve padişahın tahttan uzaklaştırılmasına üzülmüşler (Külçe, 1944a:365); 31 Mart Vak'ası'ndan sonra bu olayda rol oynadıkları ileri sürülen Arnavut askerlerin i'dâm edilmesine de içerlenmişlerdi. Özellikle İşkodra'da bu nedenle şiddetli protesto gösterileri yapılmıştı (Andonyan, 1975:183).

Abdülhamid döneminde Kosova ve İşkodra gibi bölgelere atananlar, hep tarihi ad yapmış soylu kimselerden seçilirdi. Ahmed Eyyûb, Mustafa Asım, Hâfiz Paşa gibi hür fikirli kimseleri Abdülhamid'in kendi nefsini zorlayarak Arnavutluk'a vâlî ve komutan olarak tayin etmesi sebepsiz değildi. Meşrûtiyet'ten sonra Hâfiz Paşa'nın yerine gönderilen İki Mazharlar ve Halil Beyler, Arnavutların gözüne hoş görünmedi. Çünkü bunlar ve bunları tâ'kîben gelen görevlilerin çoğu evvelce de buralara mektupçu, müfettiş, kâtib ve ale'l-âde adliye me'mûru olarak gelmiş, tanınan ve bilinen kişilerdi (Uzer, 1979:99)

Arnavutların, II. Abdülhamid yönetimine karşı geleneksel bir bağlılıkları vardı. Vergiden mu'aftılar ve Osmanlı ordusuna gönüllü olarak yazılırlardı. Jön Türklerin bu ayrıcalıkları kaldırmaları, Arnavutluk'ta millîleştirme ve merkezîleştirmeye karşı bir tepki oluşturarak halkı tahrik etti (Watson, 1966:139).

Bedri Paşa, aşiret reislerini çağırıp nüfus sayımı yapılacağını bildirince gösteriler arttı. Hıristiyan Arnavutlar buna kulak asmadılar. Müslümanlar ise sayımın zorunlu askerî hizmet ve yeni vergiler konulması ile ilgili olduğunu anladılar ve emre uymayı reddettiler (Andonyan,1975:183). Arnavutların ellerinde bulundurdukları silâhların zorla toplanmak istenmesi de yeni hükûmete olan kızgınlıklarını bir kat daha artırdı. Bu hususta Ahmed Hamdi şu mütâlaalarda bulunmaktadır. "Arnavudların silâhını almak kendi oturduğumuz dalı kesmek demekti. Makedonya'da Rûmlarla Bulgarlar bombalarla mücehhez ve silâhlı

bir haldeydi. Hükûmet-i İttihâdiyye bunlara gözlerini yumuyor, Arnavudların silâhını toplamağa kalkıyordu. Hükûmet çeteler kanûnunu hiç bir Bulgar ve Rûm eşkiyâsına karşı tatbîk edemedi... Arnavudlardan asker alındı, askerler Erzurum ve Yemen'e sevk edildi. Bu hareket cem'iyyetin Arnavudlara olan garaz ve intikamından ileri geliyordu. Bu yeni askerler o zamana kadar Hıristiyan unsurlar gibi askerlikten mu'âf idi; askerlik âlemine yeni giriyorlardı. Bunları askerliğe ısındırmak ve memlekete faydalı unsur haline sokmak için Yemen'e, Erzurûm'a göndermek mi icâb ediyordu? " (A.Hamdi, 1920:17)

Bu durum, pusuda bekleyen Avusturya ve İtalya'nın ekmeğine yağ sürdü. El altından daha modern silâhları Arnavutlara vermeğe başladılar. Bir yıl geçmeden Balkan Harbi öncesinde Arnavutluk'ta ayaklanmalar yeniden başladı (Uzer, 1979:100).

İkinci kez yapılan seçimde birinci mecliste muhalefette bulunan milletvekillerinin seçilmemesi için İttihad ve Terakki büyük gayret göstermiş (Aynî, 1943:281); özellikle Arnavud isyanının yayılmasında bu politikaların payı büyük olmuştu. Şeyhulislâm Cemaleddin Efendi İttihad ve Terakki Hükümeti'nin bu tasarrufları hakkında şunları kaydetmektedir: "İttihad ve Terakkî Cem'iyyeti, eski Meclis'ten almış olduğu dersin uyanıklığı içinde, yeni açılacak Meclis'te kuvvetli bir muhalif parti bulundurmamak ve bilhassa eski Meclis'te güç kazanmış olan itirazcıların tekrar seçilmesine meydan vermemek düşünce ve niyyetinde bulunduğundan, seçim esnasında medenî memleketlerde bulunan propaganda denilen teşvik ve inandırmanın üstünde her türlü zor ve şiddet kullanarak, istediği kimseleri meb'ûs seçtirdi. Eski nâzırlar ve bilhassa bunlar arasında bulunan Arnavud meb'ûslar seçilmekten mahrûm bırakılarak umutsuzluğa sürüklendi... Trablus Muharebesi ile meşgûl olduğu bir sırada Devlet'in başına Rumelî'de bir Arnavudluk mes'elesi çıkarmak asla câiz olmadığından, bu mes'elenin ma'kûl ve barışçı bir sûrette çözülmesi kesin olarak gerekli idi." (Cemaleddin Efendi, 1978:76-77)

Hüseyin Kâzım Kadri Bey de hâtıralarında bu konuya temas eder: "Makedonya'da olduğu gibi Arnavutluk'ta da bu ihtirası meydana çıkaran yine bizim tedbirsizliğimiz idi. İsyanın korkunç günlerinde idik, Selânikteki konsoloslardan biri bana: Meclis-i Meb'ûsân'a muhâlif üye gelmemesi için İttihad ve Terakki'nin harcadığı çabalar ters

sonuçlar verdi. Arnavutluk'tan muhâlif çıkarılamadı ama bunun yerine memlekette isyan çıkarıldı. En sevmediğiniz birkaç adamın Meclis-i Meb'ûsan sıralarında oturmaları ve ayda ma'âş olarak şu kadar bin kuruş almaları sizin hakkınızda şüphesiz daha iyi olurdu. Siz onları Meclis'i Meb'ûsân'dan kovdunuz; fakat onlar da Arnavut'u ihtilâle verip sizi Makedonya'dan kovacaklar, demişti." (K. Kadrî, 1972:99)

Osmanlı Hükûmeti 1909'da Câvid Paşa'yı Arnavutların bir kale halinde olan ve *kule* denilen evlerini yıkmağa ve 1910'da Şevket Turgut Paşa'yı da Arnavutlardan silâh toplamağa me'mûr etmişti. Bu sırada silâhlarını teslîm etmek istemeyen biçok Arnavut Karadağ'a iltica ediyor, orada özellikle İtalya tarafından silâhlandırılıp tekrar hudûdu geçerek ısyâna devem ediyorlardı. Bir taraftan İsmail Kemal ve arkadaşları bu isyanları körüklüyor ve I. Meclis'-i Meb'ûsân'ın kapatılması üzerine İsmail Kemal Avrupa'ya kaçtığı gibi, Hasan Priştine de bilfiil isyânı idâreye başlıyordu (İA, I:591).

Avrupa devletleri Arnavutluk'ta meydana gelen olayları yakından tâ'kib ediyor ve kendi menfaatleri hesabına gerekli önlemleri alıyorlardı .F.Cartwright'ın A.Nicholsen'e yazmış olduğu 13 Nisan 1911 tarihli mektupta şunlar kaydedilmektedir: "... Arnavutluk'tan gelen haberler birbirini tekzîb ediyor. Fakat durum Türklerin lehine değil. Halk arasında genç Türk rejimine karşı müthiş bir nefret var. Turgut Paşa'yı da isyânı bastırmak için yollamak büyük akılsızlıktır. Papalık şüphesiz Katolikleri korumak için harekete geçecektir ve şüphesiz Avusturya-Macaristan da Hıristiyanları korumak için harekete geçecektir..." (Ulubelen, 1967:114-115)

Arnavutluk'un gerek kuzeyinde ve gerekse güneyinde çetin çatışmalar oldu. Ancak Arnavutça yazı ve öşürde geniş imtiyazlar verildikten sonradır ki Kigalar, Toskalar, Müslümanlar ve Katolikler yatıştırılabildiler. Son zamalarda çok daha şiddetli olarak patlak veren Arnavut hareketi büyük bir ihtimalle İtalyan-Karadağ kışkırtmalarının bir eseridir (Yorga, V, 1948:639).

İsmail Kemal Avrupa'dan Yanya'ya gelerek faaliyetlere katıldı. Mayıs 1911'de Toskalar ayaklandı. Okullarında, cami ve mahkemelerinde sırf arnavutça kullanılmasını talep

ediyorlardı. Kuzey Arnavutluk'ta işler daha da karışıktı. Hareketin başında ünlü İsa Bolatin bulunuyordu. Jön Türkler durumu fırsat bilerek Bolatin'den öc almak için Sultan tarafından ona ihsan edilen çif tliği askeri kuvvetle geri aldılar. İsa Bolatin de dağa çıkıp çete kurdu. Fakat Cavit Paşa ona fırsat vermedi. On altı top alarak gitti, Bolatin'in sığındığı köyü yaktı; çevredeki doksan sekiz burcu yıktı ve yeni burç yapımını yasakladı. Bu askerî harekatın esas gayesi, derebeylerine ağır bir darbe indirmek ve imtiyâzlarını kısıtlamaktı (Andonyan, 1975:184).

Arnavutluk'ta asayişin te'mini için bulunan Enver Paşa 1 Mayıs 1911'de kaleme aldığı mektûbunda şunları dile getiriyordu: "Size yazdığım gibi ayaklanan Arnavutlar aşağı-yukarı 4000 Katolik kadarlar. Geçen yıl ayakanmış olan 1.5 milyon Müslüman rahat duruyorlar ve kime karşı mücâdele etmek için olursa olsun hükûmete hizmet ediyorlar. Bu isyânda yabancıların parmağı olduğunu, ama fazla bir şey yapamayacaklarını, memleketi tanımayan biri bile bilebilir. Ama yine de i'tiraf etmek istiyorum ki, komitedeki bölünme çok tehlikeli idi. Çok şükür ki bitti artık! " (Enver Paşa, 1989:47)

Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın Kosova'ya kadar gitmesi (Mayıs-Haziran 1910) ve Arnavutları teskine çalışması zâhiren hâsıl olan sukûnetin devâmına yardım etmemişti. Arnavutları büsbütün yumuşatmak ve yatıştırmak için ertesi yıl 1911 senesi Mayıs'ı içinde Sultan V. .Mehmed Reşâd'ın Kosova'ya kadar bir seyehât etmesinde yarar ümid edildi (Aynî, 1943:283). Padişah 16 Haziran'da Kosova'ya gelerek I. Murad Hüdâvendigâr'ın şehit düştüğü yerde 100.000 Arnavut ile bir cum'a namazı kıldı. Sultan'a karşı Arnavutlardan *baba* diye bağrışıp ağlayanlar olmuştu (Danişmend, IV, 1972a:384). Fakat o, bu namazı kılarken Karadağ hudûdunda âsî Malisorlar Şevket Paşa'nın kumanda ettiği askerlerle çarpışıyordu (Aynî, 1943:283). Bu sırada genel bir af fermanı imzalandı. Askerliğin yalnızca bölgede yapılacağı, Arnavutça okulların açılabileceği, iki yıl süre ile askerliğe kimsenin alınmayacağı, vergi verilmeyeceği ve me'mûrların Arnavutça bilenlerden seçileceği, gibi hususlar karar altına alındıysa da bu tavizlerle Kuzeydeki kısmî sâkinleşme yanında, Güneydeki isyân hızla yayılıyordu. Avlonya'da (Vlora) kurulan bir milliyetçi Arnavut Komitesi, İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya Vilâyetleri'nin bir tek vilâyet içinde toplanmasını, bu vilâyetin kendi parlementosu tarafından yönetilmesini,

kendi ordusuna sahip olmasını istedi (15 Mayıs 1911). Hükûmet, isteklerden çoğunu kabul etmek zorunda kaldıysa da (Ağustos 1911), bu kere İsamil Kemal ve arkadaşları Trablusgarb'daki Osmanlı-İtalyan savaşı nedeniyle özerlikten daha çok şeyler koparabileceklerini anlamışlardı. Üstelik, Karadağ ile İtalya da kendilerine yardım edeceklerine söz vermişlerdi. 1912 Haziran'ında Arnavutluk yaniden isyan etti. İsyancılar bu kez tam özerk, Arnavutlar tarafından yönetilen birleşik bir Arnavutluk istiyorlardı (Shaw, II, 1983:347,378).

3.2. Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden Ayrılması Ve Özerkliğini İ'lân Etmesi.

Abdülhamid'in Arnavutluk'ta takib ettiği siyâsetin kendi döneminde başarılı görülebileceğini daha sonra meydana gelen olaylar ispat etmiştir. Bu nedenle yeni hükûmet aynı siyâsetin uygulanması yolunda adımlar atmağa başlamışsa da Balkanlarda değişen şartlarla birlikte devletin dış politikada gösterdiği za'af ve hatalar bölgeyi içinden çıkılamaz durumlarla karşı karşıya bırakmıştır.

Meclis'te Arnavut milletvekillerinin isteğiyle Dâhiliyye Nâzırı Hacı Âdil Bey başkanlığında bir hayet 1912 yılı içinde i'mâr ve eğitim faaliyetlerini geliştirmek için Arnavutluk'a gitmiş, Üsküb, İşkodra, Prizren, Manastır ve Yanya'yı dolaşmış bu maksatla büyük miktarda para tahsisi yaparak vâlîlere emirler vermişlerdir. Fakat İstanbul'daki iktidâr mücâdelesi bu işlerin yapılmasına imkân vermemiştir (Aynî, 1943:283).

10 Temmuz 1912'de, Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa ve ardından Sadr-ı âzam Sâid Paşa istifa ettiler. Yeni kabineyi kurma görevi Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya verildi. Yeni kabine Arnavutlarla görüşmelerde bulunmuş ve onların adeta tam bir muhtariyet içeren taleplerini kabul etmişti. Fakat bu imtiyazların gerçekleşmesine Balkan Harbi'nin başlaması engel oldu (İA, I:591). Sâmiha Ayverdi bu konu ile ilgili şunları kaydetmektedir: "Makedonya'nın kaybedilmesiyle neticelenecek Balkan Muharebesi'nin ilk kurşununu Arnavutlar attılar. Şöyle ki, Sultan Abdülhamîd devrinin tatlı-sert ve ustalıklı idâresine alışmış olan bu haşin ve sert tabi'atlı kavim, son derece bağlı bulundukları padişahın, oyuna getirilip hal' edilmiş olmasından esâsen küskün

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
TASYON

bulunuyorlardı. Ve artık o devrin kâh okşayıp taltîf eden, kâh te'dib edip hizaya çeken idâresi yoktu. Sonra da Avusturya ve Sırp propagandası, bu iptidâî kavmin nasyonalist duygularını beslemiş ve hazırlamış bulunuyordu. İşte Meşrûtiyetçilerin Balkan siyâseti, başta Arnavudlar, bilindiği gibi, bütün tâbi' kavimleri kırmış ve efendi millet olamanın vecîbelerini onlara unutturmuştu." (S. Ayverdi, III, 1981:135)

Arnavutların amansız düşmanları olan Karadağlılarla anlaşmaları, Sırbistan'dan Arnavut asîlerine de yardım edilmesi gibi açıklanması olmayan durumlar sür'atle gelişiyordu. Bu ittifak başlangıçta ortak bir askerî harekâtı gerektirecek tarzda olmadığı halde, daha sonra iş bu şekli almış, buna da şüphesiz Arnavutların ihtilâli ve ordunun isyânı sebep olmuştu (K. Kadrî, 1972:112). Bu mevzuda A.Bedevî Kuran da şunları yazmaktadır: "Muhtar Paşa çok buhranlı bir zamanda hükûmete geçmiş bulunuyordu. İntihâbât ve silâh toplama münâsebetiyle baş gösteren Arnavutluk kıyâmı bir türlü yatıştırılamamıştı. Balkan İttihadı'nı vücuda getiren Bulgarlar ise harici teşvik ve terğîble Makedonya hakkında türlü iddialar ileri sürmeğe ve Sırplar aynı yolda istekler ortaya atmağa başlamışlardı. Rus Çarlığı ise bu iki hükûmetin taleplerini desteklemiş va hatta Berlin Mu'âhede-nâmesi'nde yazılı bazı şartaların tatbîkini büyük hükûmetlerden koparmak gayesiyle bir takım fesadçı hareketlere başvurmuştu." (Kuran, 1956a:278)

Balkan Devletleri'nin ittifaka gitmesinde Abdülhamid sonrası yönetimin basiretsizliği ve hatalı kararlarının etkisi büyük olmuştur. Balkan İttifakı Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ devletleri arasında görüşülmüş, aralarında yaptıkları andlaşmalarla yürülüğe konmuştu (Danişmend, IV, 1972a:388-389).

17 Kasım 1912 tarihinde önce Karadağ ve bilâhire Bulgar ve Sırp hükûmetleri Osmanlı Devleti'ne harb i'lân etmiş, Trablusgarb Harbi başlangıcında kararlaştırdıkları ittifakı hayata geçirmişlerdi. Balkan Harbi Türkiye için büyük bir faci'a olmuştur. Türk tarihinde bu kadar acı bu kadar elîm bir mağlûbiyet görülmemiştir. Bu yalnız Rumeli'nin, ecdâdımızın kanıyla yoğrulmuş koca bir kıta'nın elden çıkması değil, Türk şerefinin, cesâret ve kahramanlığının da bir anda çökmesi demekti (Kuran, 1956a:280). Bu harp,

Şark Cephesi (Trakya) ve Garb Cephesi (Makedonya ve Arnavutluk) isimleriyle iki cephede devam ediyordu (Danişmend, IV, 1972:389).

Balkan Savaşı esnasında Arnavutların Osmanlı ordusu yanında yer almadığı, hatta tarafsızlıktan öte, düşmanın gayesine hizmet ettiği konusunda birçok fikir ileri sürülmüşse de böyle bir davranışı bütün Arnavut milletine teşmîl etmek doğru olmasa gerektir.

23 Ocak 1913'te Sadr-ı âzam ve Harbiye Nâzırı olan Mahmud Şevket Paşa kaleme aldığı hatıratında Arnavutların harb esnasındaki ihânetinden bahisle şu mütâlaalarda bulunmaktadır: "Müstakbel Arnavutluk Devleti'nin hudûdu ne kadar geniş olursa bizim o derece lehimize idi. Büyük bir Arnavutluk, bizim için, daha küçük bir Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan demekti. İşkodra'yı müdâfada devam etmemizin sebebi de buydu. Yoksa Edirne' yi bıraktıktan sonra, Adriyatik yakınındaki bu kalenin bize bırakılamıyacağını biliyorduk... 24 Nisan Perşembe sabahı Harbiye Nezâreti'nde çalıştım. İşkodra'nın düşmesinin tafsîlâtını da bugün öğrendik. Kale, erzaksızlıktan teslîm olmağa mecbûr olmuştu. Yoksa silâh ve cephâne vaziyeti iyiydi. Bununla beraber kaledeki kuvvetlerimizin büyük bir kısmı ağır toplarını bile beraberlerinde alıp Tirana'ya çekilmeğe muvaffak olmuşlardı. Pek az askerimiz ve malzememiz Karadağlıların eline düşmüştü. Bu havadise sevinirken, Hasan Rıza Paşa'nın şehâdeti haberini öğrendik ve sevincimiz yarıda kaldı. Hasan Rıza Paşa, üç Arnavut milliyetçisi tarafından gece İşkodra'nın bir sokağından geçerken şehit edilmişti. Erkân-ı Harb Kaymakamı Mahmud Kâmil Bey'in de Arnavutlar tarfından şehit edildiğini öğrendik. Bütün bu işler ahlâksız Esad Toptânî Paşa'nın ma'rifetiydi... Esad Toptânî Paşa'dan bir telgraf geldi. Bu ahlâksız ve vatan hâini bizi hâlâ kandırmak istiyordu. İşkodra'nın kahraman müdafi'i Hasan Rıza Paşa'yı suikastle öldürttükten sonra, kaleyi Karadağlılara teslîm etmiş, Karadağ, Sırbıstan, Avusturya ve İtalya ile çapraşık münasebetlere girişmişti..." (M. Şevket Paşa, 1988:108-109,115) Komanova Savaşında Kalkandereli Mehmed Paşa'nın 20.000 Arnavut askerine ric'at emri vermesi ile bu bölgenin ve Garb Ordusunun çökmesini sağladığı ve daha sonra İsmail Kemal'in kurduğu kabinede kendisine mükâfat olarak Harbiye Nazırlığı'nın verildiği; yine Yanya'da bulunan Arnavud askerlerinin cepheyi terk ettikleri de ifade edilmiştir (Okday, 1976:81-82)

H.Kadri Bey Makedonya'nın yitirilmesine yol açan Arnavutluk isyanı'nın sebeplerini bir kaç madde halinde şöylece sıralar: a).Malisörlerin isyanı ve neticede hükümetin acizlik göstermesi, b) Başta İsmail Kemal Bey olduğu halde bir takım önderlerin ve meb'usluktan mahrum bırakılan adamların propagandaları, c) Avusturyalıların kışkırtmaları, d) Sırp propagandası, e) Kötü yönetim ve aşırılıkçılık, f).Ordunun isyanı. (K.Kadrî, 1972:100)

İttihad ve Terakki üyesi K. Nâmi Duru, hatıratının ilgili bölümünde o günleri anlatırken şunları kaydetmektedir: "Balkan Savaşı başlamıştı. Ordu yer yer bozgunluğa uğruyordu. İşkodra, Yanya kaleleri tecrîd edilmiş, Selânik'teki Ordu Kumandanı Hasan Paşa değersizliği yüzünden Yunan ordusu'na teslîm olmuş; nihâyet Topçu Şükrü Paşa kumandasındaki ordu, Edirne'de Bulgar ordusu tarafından kuşatılmıştı. Altı yüz bu kadar yıllık koca Osmanlı İmparatorluğu, asırlarca hâkim olduğu küçük milletlerin saldırışı önünde inkıraza doğru gidiyordu..." (Duru, 1957b:53)

Arnavut topraklarının hemen tamamında savaş devam ediyordu. Sırplar Kosova'dan Prizren'e İsyâncıların hâkim olduğu Üsküb'e kadar ilerlemişlerdi ve Novi Pazar Sancağı üzerinden Karadağlıların İşkodra Gölü kenarına gelmelerine ve şehri kuşatmalarına yardımcı olmuşlardı. Daha sonra Görüce, Tiran, Draç, Elbasan yani İşkumbi nehrine kadar bütün Kuzey Arnavutluk'u işgal ettiler. Yunanlılar da Güney'de Epir ve Yanya'yı ele geçirirek Ergiri Kasrı ve Avlonya önlerine kadar dayandılar (Castellan, 1993:390).

İsmail Kemal Bey, Balkan Harbi'nin karanlık günlerinde İstanbul'a gelmiş ve Sadr-ı azam Kâmil Paşa ile görüşmüştür. Buradan Romanya-Viyana-Tiryeste yolu ile Draç Limanı'na çıkmış, fakat orada plânını gerçekleştirememiştir. İsmail Kemal Bey'in maksadı Sırp ve Yunan Ordularının ilerleyişlerini durdurmak için Arnavutluk istiklâlini Draç'ta i'lân etmekti. Bu şehre varır varmaz memleket eşrafını bir toplantıya davet etmiş ve bunlara durumu anlattıktan sonra Arnavutluk istiklâlini i'lân etmekten başka çare kalmadığını söylemişti. Toplantıda bulunanlar hayret ve endişe içinde kalıp bir söz söylemeden dağılmışlardı. İsmail Kemal Bey hemen o gece Draç'ı terk etmiş iki gün sonra kendi doğum yeri olan Avlonya'ya gitmiş, orada başka bir muhit bularak iyice tanıdığı ve

güvendiği kimselerden oluşan bir toplantı yapmıştı. İşte burada Midhat Fraşerî, Murad Toptanî gibi bir-iki münevver Müslüman Arnavut, İşkodralı birkaç Katolik Arnavut ve arkadaşlarıyla 28 Kasım 1912 tarihinde Arnavutluk'un istiklâlini i'lân etmeği başarmıştır (Kuran, 1948c:516-518).

Avlonya'da ilk Arnavut geçici hükûmeti ve on sekiz kişilik bir Millî Meclis kurulmuş (4 Aralık 1912); bu hükûmet Arnavut bağımsızlığını tanıtabilmek için büyük devletlere telgrafla başvurmuş ve Balkanlarda barışın te'mini için toplanan *Londra Elçiler Konferansı*'na Arnavut delegelerini göndermişti (TA, III:378) İsmail Kemal Bey (Vlora) başkanlığında kurulan hükûmette Bakanlar Kurulu'nda şu kimseler görev almıştı:

Başbakan: İsmail Kemal Vlora
Başbakan Yrd.: Dom Nikolla Kaçorri
Adliye Bakanı Petro Poga
Dışişleri Bakanı: İsmail Kemal Vlora
İçişleri Bakanı : Müfid Libohova
Tarım Bakanı: Pandeli Çali
Maliye Bakanı : Abdi Toptanî
Halkla İlişkiler Bakanı: Midhat Fraşeri
Ma'ârif Bakanı: Luigji Gurakugi
P.T.T Bakanı: Lef Nosi (Alpan, 1975a:77)

Londra Konferansı 29 temmuz 1913'te Arnavutluk hakkında şu kararları vermiştir: a) Arnavutluk altı büyük devletin kefâleti altında tarafsız ve verâset sistemine dayanan bir prenslik olacak ve prens bu devletler tarafından seçilecek. b) Türkiye'nin Arnavutluk üzerindeki bütün egemenlik bağları kesilecek. c) Milletlerarası bir denetleme komisyonu (içinde bir Arnavutluk temsilcisi bulunmak şartıyla) hükûmet, idâre ve mâliyesine nezâret edecek. d) Arnavutluk Develeti'nin jandarması Avrupalı subaylar tarafından kurulacak ve düzenlenecektir. Londra Konferansı'nın ta'yin ettiği sınırlara göre Arnavutluk, kendi istekleri aksine yarı yarıya küçülmüş oluyordu (TA, III:378).

SONUÇ

II. Abdülhamid Dönemi'nin sosyal ve siyasî olaylarında Balkanlar, ağırlıklı bir yer işgal etmiştir. Bu bölge içerisinden Arnavutluk kısmını çıkarıp incelemek için yapılan çalışma, aslında Abdülhamid'in dış politikada yürüttüğü *denge siyaseti* ile Halîfelik sıfatı etrafında şekillendirdiği *İslam Birliği Siyaseti*'nin bir başka kesitini ortaya koymaktadır.

Sultan Hamid, Arnavutluk'u çizdiği üçgenin köşelerinden birisine oturtarak Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki kalesi konumunda görmüş; böylece Avrupa devletlerine karşı, geçiş yolu üzerinde bir set oluşturma amacını pratiğe taşımıştır.

Abdülhamid'in bu hedefe ulaşırken izlediği siyasetin nasıl şekillendiğini kısaca belirtmek gerekir: Öncelikle Arnavutları kendi sarayında görevlendirmiş, Arnavutluk'a gönderdiği yöneticilerin şahsiyetine ve mevkiine dikkat etmiştir. Daha sonra, Arnavutlar arasında bölünme ve düşmanlıklara neden olan kan dâvalarını çözüme kavuşturmuş, aralarındaki uyuşmazlıkları da gönderdiği dinî ve siyasî otoritesi olan kimseler vasıtasıyla düzeltmiştir. Bunları yaparken Arnavutluk üzerinde çıkarı bulunan Avrupa devletlerine karşı da gerekli önlemleri alma yoluna gitmiştir.

Araştırma yapılan dönem içerisinde Arnavutluk'taki sosyal ve dinî hayat, Bektaşîliğin bölgede yerleşmesi ve etkileri, î'mar faaliyetleri gibi konuları Arnavutluk üzerinde çalışacak kimseler için işlenmemiş bâkir alanlar olarak tespit etmekle birlikte, bölge üzerinde yapılacak araştırmalarda dikkatten uzak tutulmayacak nokta, elde edilecek sonuçların Türk, Balkan ve Avrupa devletleri arşiv dökümanlarından yola çıkılarak belgelendirilmesi ve yazılmış olan kitab vb. kaynaklarla karşılaştırmalı olarak incelenmesi gereğidir.

KAYNAKLAR

Arşiv Vesikaları

BOA, Yıldız Esas Evrâkı. 86/20, 1929.

BOA, Yıldız İrâde-Husûsî, 9, 13, 25, 27, 33, 34, 39,41, 43, 51, 54, 55, 62,65,67, 71, 76, 85, 93,96,98, 100, 101, 113,120,121,123.

BOA, Yıldız İrâde Ma'ârif. 4.

BOA, Yıldız Kâmil Paşa Evrakına Ek. 86/20, 86/34.

BOA, Yıldız Mütenevvi Ma'rûzât. 230/26, 233/22, 269/176, 285/104, 286/66, 290/183, 304/80.

BOA, Yıldız Sadâret Husûsî. 159/:62, 159/109, 164/160, 166/82,188/52, 236/40, 257/134, 258/12, 263/6, 282/119, 334/101, 337/7, 348/55, 373/21, 384/58, 390/86.

BOA, Rûmeli Müfettişliği Tasnîfi. 2/115, 3/204, 3/ 209, 4/345, 4/348, 7/612, 30/2095.

BOA, Rûmelî Müfettişliği Sadâret Baş Kitâbet Dâiresi, Vesîka No. 554

AHMED HAMDİ, "Arnavutluk Hakkında Mutala'â-i Muhtasara", Matbaa-yı Orhaniyye, İstanbul, 1920.

AHMET MİTHAT, "Üss-i İnkılâb", İstanbul, 1295.

AHMET RIZA. "Ahmet Rıza'nın Anıları", Arba Yayınları, İstanbul, 1988.

AKŞİN, Sina, "Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

ALİ CEVAD, "Meşrûtiyet'in İlânı ve 31 Mart Hadisesi", Ankara,1960.

ALİ GALİB, "Arnavutluk ve Arnavutların Ahvaline Dair Tarih", İst. Bldy.Küt. Muallim Cevdet Böl. Tsnf.No .940 -383.

ALİ HAYDAR M., "Hatıralarım", Güler Basımevi, İstanbul, 1946.

ALPAN, Necip P., "Tarihin Işığında Arnavutluk", Ulucanlar Mat, Ankara, 1975a.

---------- -- "Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu", Ulucanlar Mat, Ankara, 1979b.

ANDONYAN Aram, "Balkan Harbi Tarihi", Sander Yay, çev. Zaver Biberyan,İstanbul,1975.

ARMAOĞLU Fahir, "Siyâsî Târîh", 1789-1960,Sevinç Mat, Ankara, 1964.

ATIF HÜSEYİN, "Abdülhamîd'in Hâtıraları", I-XII Defter, T.T.K yazmaları, Y/255

AYDEMİR, Süreyya Ş, "Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa", Remzi Kitabevi, İstanbul, .1983.

AYNİ, Mehmet A., "Milliyetçilik, Ma'rifet Basımevi", İstanbul, 1943.

AYVERDİ E.Hakkı, "Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri (Bulgaristan-Yunanistan- Arnavutluk)", IV, İstanbul, 1982.

AYVERDİ, Sâmiha, "Türk Tarihinde Osmanlı Asırları", Damla Y. İstanbul,1981

BARKAN, Ö. Lütfi,"Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler" İFM., XV/1- 4, İstanbul, 1955.

---------- "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrîrleri", İFM, II, sy. 1-2 (1941).

BARTHOLD, W., "İslâm Medeniyeti Tarîhi", haz. M. Fuad Köprülü, Diyânet Yay, . Ankara, 1984.

CASTELLAN, Georges, "Balkanların Tarihi", çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Y., İstanbul, 1993.

CEMÂLEDDÎN EFENDİ (Şeyhu'l-İslâm), "Siyâsî Hatıralarım", haz. Ziyâeddin Engin, Tercüman Y., İstanbul, 1978.

CEVRÎ, "İnkılâb Ne İçin ve Nasıl Oldu?", İstanbul, 1909.

DANIŞMAN, Zuhûrî, "Koçi Bey Risâlesi", Kültür B. Yay, Ankara, 1985.

DANİŞMEND, İ.Hami, "İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi", Türkiye Y., İstanbul, 1972a.

----------, "31 Mart Vak'ası", İstanbul 1974b.

DRIAULT Edward, "Şark Meselesi", çev. M. Nafiz, Muhtar Halit Küt., İstanbul, 1328.

DURU, K. Nâmî, "Arnavutluk ve Makedonya Hâtıraları", Sucuoğlu M.,İstanbul,1957a.

----------, "İttihad ve Terakki Hatıraları", Sucuoğlu Mat., İstanbul, 1957b.

EBU'S-SÜREYYA S., "Abdülhamid'in Kayguları", İstanbul, 1330.

EBUZZİYÂ Ziyâd, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe dili dışındaki basını",Türkiye'de Yabancı Dilde Basın, İstanbul 1985.

EL-FARÛKÎ İsmail R., Luis Lâmia el-Fârûkî, "İslam Kültür Atlası", İnkılâb Y., İstanbul 1991.

ENGELHARDT E., "Türkiye ve Tanzimat", çev. Ali Reşad, Kanaat Küt., İstanbul, 1328.

ENVER PAŞA, "Kendi Mektuplarında Enver Paşa", haz. M Şükrü Hanioğlu, Der Y., İstanbul, 1989.

ERARSLAN, Cezmi, "II. Abdülhamid ve İslam Birliği", Ötüken Y., İstanbul, 1992.

ERCAN, Yavuz, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya etkisi", Belleten, L/198 (Aralık 1986)

ERGİN, O.Nuri, "Türkiye Ma'ârif Tarihi", Eser KültürY., İstanbul, 1941.

H. BASRİ, "Arnavutluk ve Buhran-i Osmanî", İstanbul, 1329.

MENTEŞE, Halil, "Halil Menteşe'nin Anıları", haz. İ.Arar, İstanbul, 1986.

HASLİP, Jean, "Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid", çev. N. Kuruoğlu, Toker Mat., İstanbul, 1964.

HEYET, "Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi", Çağ Yay, İstanbul, 1993.

HEYET, "Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi", İskit Yay, İstanbul, 1957.

HÜSEYİN KÂZIM KADRÎ, "Balkanlar'dan Hicâz'a İmparatorluğun Tasfiyesi" haz. Kudret Büyükcoşkun, Pınar Yay, İstanbul, 1972.

İNALCIK, Halil,. "Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvânid", Ankara 1987a.

----------,"Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", Fatih ve İstanbul, İstanbul 1953b,

----------, "Fâtih Devri Üzerinde Tetkîkler ve Vesîkalar", Ankara, 1954c.

KALEŞHİ Hasan, "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslâmlaşma", TED, say. 10- 11, İstanbul, 1981.

KARAL, E. ZİYA, "Osmanlı Tarihi", Ankara, 1983.

KİEL, Machiel, "Ottoman Architecture in Albania", 1385-1912, IRCICA, İstanbul, . 1990.

KOCABAŞ, Süleyman, "Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı", Kayseri, 1992.

KODAMAN, Bayram, "II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi", T.T.K., Ankara, 1991.

----------, "Sultan II. Abdülhamid devri Doğu Anadulu politikası", TKAE, nr. 67, Ankara, 1987.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", Ankara, 1959a.

----------, "Türk Edebiyâtında İlk Mutasavvıflar", Diyânet Y., Ankara, 1984b.

KÜLÇE, Süleyman, "Osmanlı Tarihinde Arnavutluk", İzmir, 1944a.

----------, "Firzovik Toplantısı ve Meşrûtiyet", İzmir, 1944b.

KURAN, A.Bedevî, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücâdele,Baha .Mat., İstanbul, 1956a.

----------, "İnkılâb Tarihimiz ve Jön Türkler", Tan Mat., İstanbul 1946b.

----------,"İnkılâp Tarihimiz Ve İttihad ve Terakki", Tan Mat., İstanbul, 1948c.

KUTAY, Cemal, "31 Mart İhtilâli'nde Abdülhamid", İstanbul, 1977.

MACKENZİE D., "The Serbs and Russian Panslavizm 1871-1876", Newyork, 1967.

MAHMUT Ş. PAŞA, "Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü", Arba Y., İstanbul, 1988.

MARMULLAKU Ramadan, "Albania and the Albanians", London, 1975.

MEHMED NEŞRÎ, "Neşrî Tarihi", haz. M. Altay Köymen, Kültür B. Y., Ankara, 1984.

MEVLÂNZÂDE RIFAT, "İnkılâb-ı Osmanî'den BirYaprak Yahut 31 Mart 1325 Kıyamı", Kahire, 1329.

OKDAY, İsmail Hakkı, "Yanya'dan Ankara'ya", Sebîl Y., İstanbul, 1976.

ÖKE, M. Kemal, "Şark Mes'elesi Ve II.Abdülhamid'in Garb Politikaları", (1876-1909), Osmanlı Araştırmaları, III, İstanbul,1982.

OKİÇ, M. Tayyib, "Güneydoğu Avrupa'da İslâm'ın Zuhûru", İAD, Ankara, 1992.

OKYAR, Fethi, "Üç Devirde Bir Adam", Tercüman Y., İstanbul, 1980.

OMAY, Nebahat Hikmet, "Arnavutluk ve Kara Mahmud Paşa", (İ.Ü. Tarih Bölümü Bitirme Tezi), 1945.

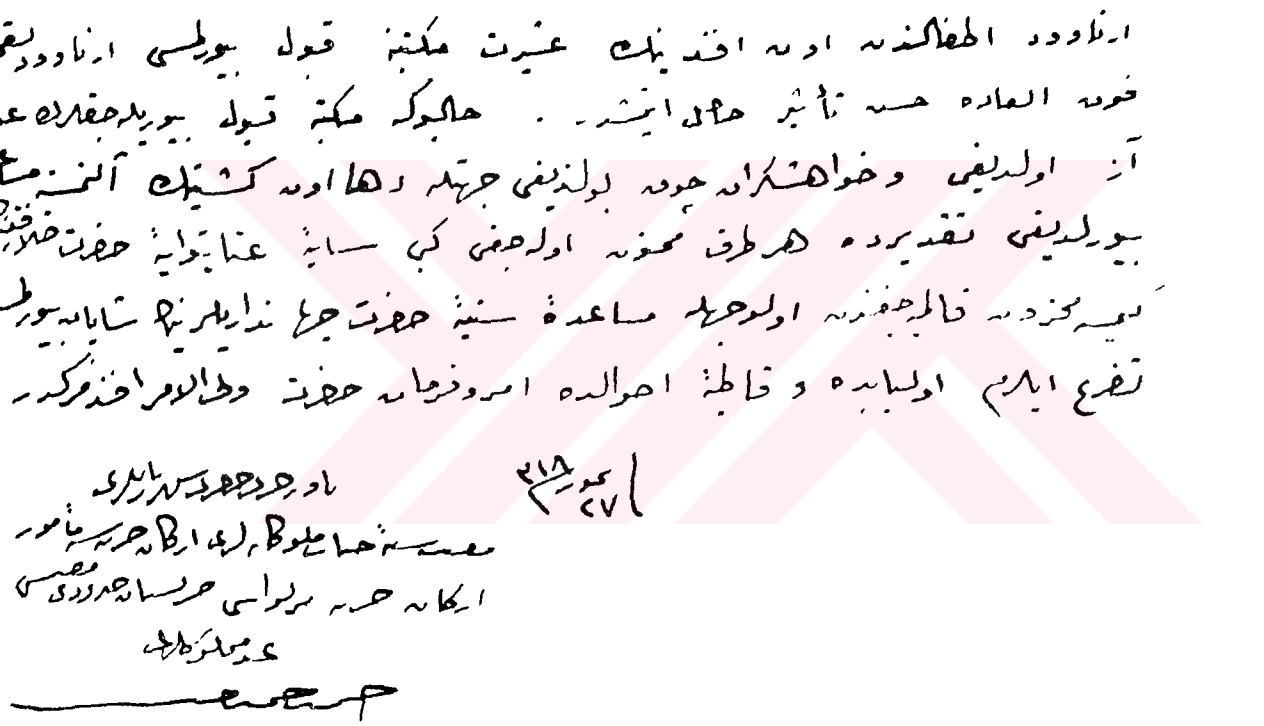
ORHONLU, Cengiz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı", İstanbul, 1967.

ORUÇ BEĞ, "Oruç Beğ Tarihi", haz. Atsız, Tercüman Y., İstanbul, 1972
PAKALIN, M. Zeki, "Tüfekçi", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1983.
PARS, Müzehher, "Arnavutluk'un Türkler Tarafından Fethi", İstanbul, 1941 (İ Ü. Tarih Bölümü Bitirme Tezi).
POPOVİÇ, Aleksandre, "Balkanlarda İslâm", İnsan Y., İstanbul, 1995.
RAMSAUR, E.E., "Jön Türkler ve 1908 İhtilâli", çev. N. Ülken, İstanbul, 1972.
RİZAJ, Skender, "The Albanian Leaque of Prisrend in the English Document", Kosova, 1978.
SHAW, Stanford J., Shaw E. Kural, "Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye", Mehmet Harmancı, E.Y., İstanbul, 1983.
SIRMA, İ.Süreyya, "II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti", Beyan Y., İstanbul, 1990.
SOLAKZADE, M. Hemdemî, "Solakzâde Tarihi", haz. Vahid Çubuk, KültürB.Y., Ankara, 1989.
STAURIANOS L.S., "Balkan Federation a History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times", 1964.
SULTAN ABDÜLHAMİD, "Siyâsî Hâtırâtım", Hareket Y., İstanbul, 1975.
ŞEMSEDDİN SÂMÎ, "Kâmûsu'l-A'lâm", I, Mihran Mat., İstanbul, 1306.
ŞENTÜRK M. Hüdâi, "Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi" (1850-1875), Ankara, 1992.
TAHSİN PAŞA, "Yıldız Hatıraları", Boğaziçi Yay, İstanbul, 1990.
TANSEL, Selâhattin, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyâsî ve Askerî Faaliyeti", MEB, İstanbul, 1971.
TANSU, Sâmî Nafiz, "Madalyonun Tersi, Avlonyalı Cemalettin Paşa'nın Hatıraları", Gür Kitabevi, İstanbul, 1970.
TEPEDELENLİOĞLU N. Nazif, "İlân-ı Hürriyyet ve Sultan II.Abdülhamid", Yeni Mat., İstanbul, 1960.
TUNAYA, T. Zafer, "Türkiye'de Siyasal Partiler", Hürriyet Vakfı Y., İstanbul, 1985.
TÜRKGELDİ, A. Fuat, " Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye", Ankara, 1957.
TURSUN BEY, "Târîhu Ebi'l-Feth", haz. Ahmet Tezbaşar, İstanbul, 1980.
ULUBELEN, Erol, "İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye", Aykaç Kitabevi, İstanbul, 1967.
UZER, Tahsin, "Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi", Ankara, 1979.
VASA EFENDİ, "Arnavutluk ve Arnavutlar", Mihran Mat., İstanbul, 1297.
VON HAMMER, "Osmanlı Devleti Tarihi", Üçdal Y.,İstanbul, 1983.
WATSON -SETON R.W., "The Rise of Nationality in the Balkans", Howard Ferting, Newyork, 1966.
YORGA, "Osmanlı Tarihi", çev. Bekir Sıtkı Baykal, An.Ü Yay, Ankara, 1948.

Büyük Larousse. "Arnavutluk" maddesi.

Devlet-i Osmaniye'nin Ahvâl-i Coğrafiye ve İstatikiyesi, Kitaphane-i İslâm ve Askeri Yayını, 1323.
Gelişim Büyük Coğrafya Ansiklopedisi. "Arnavutluk" maddesi.
Groller International Americana Encyclopedia. "Arnavutluk" maddesi.
İşkodra Vilâyet Salnamesi, 1310.
Manastır Vilâyet Salnâmesi, 1310.
Meydan Larousse. "Arnavutluk" maddesi.
Türk Ansiklopedisi. "Arnavutluk" ve "Arnavutlar" maddesi.

EKLER

وزارت جلیله نظارتپناهی
خصوصی

ارناوود لسانك توسعنه بعضه ارناوود کنجری طرفدار ایسه اراده اصل بو مقصدی تعجیل ایدنه قوللنلمق
ایچون قوللکلر ایتالیانجه یازیلسه مرام ایچون ارناوود جه یازیلری سوردکلری وحتی ایلکده قوللنلمق
یانده کافه فنون ارناوودجه تدریس اولنور. بر مکتب ابتدائی واشقودره یازیلیه وکوریجه قصبه لرنده
بر ارناوود مکتب ابتدائیسی موجود بولنیغی و بو فکری بسطوده المحا ایچون لسانه عثمانینك تعمیمی آ
ایدوب بونکده چاره سی ترکجه نك تسریع تحصیلی اسبابی استکمال ایلمکدر عبارت اولنیغی افاداتنه
قوصوه ومناستر ویدیلری معارف مفتشلرندن اولوب بوکره طاشوز مدرسلغنه تعیین بورییلان موما
افندی طرفندن بالورود لفاً تقدیم قلنان تحریراتده ازبار قلمشدر. موما الیه موسی کاظم افندی مکتب
ومکتب ملکیه شهادتنامه ماذونه والسنه متعدده یه آشنا وتجربه دیده اولوب سرعیه قدر مکتوب
ومفرفلوه خدمتلرنده صاقلدیغی اثبات لیاقت ایتمش مستعداندر. مسقط رأسی یانیه اولدیغندن
روم ایلی الهلیسنك افرجه سنه واقف بولنمدیغندن معارف مفتشلکنده ایکیه قوصوه ومناستر ویدین
مکاتب اسلامیه نك اصلاح وتنسیقی وبونره واردات جدیده تدارکی خصوصنده فوق العاده
رویت ایدرك طرف مشیخه الجد والشرف حضرت خلوتیه شیخی استجلاب دعوات خیریه یه موفق اولمش
قوصوه ویدینك ملفوف تحریراتنده رضی تصدیقه وبیانه فنیغی وجهه مسعی واقعه سنه مطابقاً
ترفیعاً رتبه میدانی ایله تلطیفی مرقومه امر وفرمانلری اولدیغندن ورقه تنسیب عالی
تقدیم ده معارف نظارت علیه سنجه تدقیقه ایتدیرلمك اوزره ترکجه نك تعمیمی ایچون تحصیلده سرعت
اولوجه براتیاغی کنه بسنه بلدیریلوب ایسه بونیده وجوده کتیرمکه مقتدر بولنیغندن شو
صرف مقدرت ایتدیکی استیذانه ابتدار قلندی اولبابده امر وفرمان حضرت صاحب الاوکدر.

یا بیع ۱۳۲۷ وفی ۲۷

راجیه ناظری

تنبيهات

هيئات وجمعيات ملية اجنبية وخصوصية وشركات

برنجي ماده — سنه قبل قصد سود اداره بولنمه كوزيله جمعيات سنكزى واهالينى هدايه دعوت وخدمته كوره تأسيس حقنده سبقت مريقلرك بولنه جغنى تاريخ ايله بيلديرمكدر.

ايكنجى ماده — شركتلرك اسس وادارهسى حكمى اولوب اصول سته وقيدك عدالت وثابت وصدقه ايله حكم حقنده اسلام حكومتنه مربوط ايديرسه رساله اولنه جقدر.

اوچنجى ماده — بو اداره عدالتكزاره فارسى بالعموم وطنداشلرمزك مصلحت اوزره قيدى وظيفه در.

درديجى ماده — آياق ولرك خدمت مقدسه عسكريه يه اتيان سائقه عائد وظيفه سامه شرعيه وبرستش قيلدقلرى اصنام فارسيه حكمنده صوف عسكريه يه تشبه ايده قلرندن دولايى بتقه وطنك سلامتى تأمينه فداى جانه ايله جك فاتح نصر جيقاجغندن تحت وقر ايدلمس وهيچ بر ايكى آى تعليم اجرا اولنمس.

بشنجى ماده — حرستانلرك نرخيانه سنه وثروت ومكتسبات فجايه سنه نظراً اهل اسلامك وشائط ونشانه ايله ترقى اتمدى سورم محرمدر.

التنجى ماده — عثمانليه نام ملى التده بولنه جق جمعيت ايانه اولنه وهيئت ادارهسنك اوامر جليه قرآنيه واحكام شرعيه دائره سنده تمامن محافظه سيله نشاطات جاريه ده روابط صميميه انسانيه دائره سنده حركت وفعاليت ايلمه لزمدر.

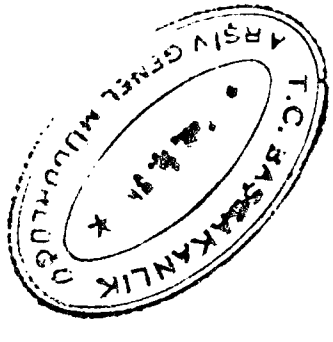
يدنجى ماده — سنكزك موقع جغرافى وسياسى عايت مهم وناريك اولمه اوزره اوروپا دولتلرينك اكثر رقتى حكمه اولدقلرى احوالك مدققا بيلنمه سيله اتفاقات بدعوانه وتشويقات خائنانه كوصوصا دولت عليه نشانه وسنانه بر زمان الدانمه مه موافقه نهايت اولمس.

سكزنجى ماده — بتونه افراد ناسك نزد عرفانه بيلنمه واهاليدن بعضلرينك بيلديكلرى وصفاتك رفيق سياسه اسكى ترقى وتعالى ايسه اولمه غايه مقدسه تأسيس واهاليدن نهايتى نظر دقت واكيده در.

بلدرس الحاجمان

باش كتاب دائره سى

١٠٦١

دار الصدارة
أسعد وقاف أفندي
٩٨٢

DIŞİŞLERİ BAKANLIK
EVRAK MÜDÜRLÜĞÜ

٥

بلدیه رئیسی
باش کتابت رازه سی

٥٨٨٠

امریقاده قنصلری تابعه ده بولونان مسیونرلرك رسم ایله کیدیلن کویچه ده اناده وجه برمکلب
کتابنه مأمور اولدقلری و بویله ده سفاینجه ده نشست و لعب وقوعوله جهتله بر منع موفقیتده افاده
اولدقلری و مرقومك ورودنده ولایت واقلنده کشف وکذا کویچه یه عزیمت اقتضا صاحده اولدقلری
سفاینك و مأمورینه تبلیغ اولدیغی مفصله باشا حضرتلری طرفندن عهده واشعار قلنمسه
اولوب امریقالیلرك سواحل عثمانیه ك اطرافنده واقع برمکلب کتابنك جائز اولدیغی حقنده
بوطاقمه ماعده اولمسی مخابره اقتضای حالك ایقاسی ترخص بیورلمه ارادهٔ سنیه
جناب حضرتلری اقتضای عالیلرینه اتفاقه اولباده امروفیا یه حرکت ولی نعمتلرینه

سفارتلری
٢٥ مایس سنه ١٩٠٠

بلدیہ کتب خانہ
باغ کتاب دار دیسی

۶۷۰

سے

بدی بوزقدہ اناور مہاجرینک جنوبی آریفایہ متوجہاً جنوہ دہ وابورہ راکب اولدقلری
وبکدیکدنی تعاقبہ دھا یرلقم مہاجرینہ قافلہ لرینک کیدہ جکلری روما سفاینک سنہ سنہ مہ
بیدیرلمسی اوزرینہ مہاجرینہ مرقومہ نک سنہ اہالیسندہ وھنکی ملتدہ اولدیغی وسبیلہ تحریری
سفاینک مبادیلہ دہ استعلام اولندیغندہ ذاتہ واصل دستہ نظم اولنہ ۱۲۶۱ محرم ۲۱۸ تاریخلو
تذکرہ حضرتلرینک مطالعاتی بیورلرندہ استعلام واقع جوابنک تعجیلی خصوصنہ
ارادہ سنیہ ضباء حضرتلرینک تعلق شرفصادرہ بیورلمسنہ اولمغلہ اولباب امرو فرمانہ حضرتلرینک

۱۲۶۱ محرم ۲۱۸ و ۱۲ سنہ ۲۱۶

کاتب چلپی

ÖZGEÇMİŞ

1965 Çaykara/ Trabzon'da doğdu. İlk ve Ortaokulu Trabzon'da, Teknik Lise'yi İstanbul'da, Yüksek Okulu M. Ü. İlâhiyat Fakültesi'nde tamamladı. Bir süre Çanakkale'de öğretmenlik yaptı. Halen aynı göreve Sakarya Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.